

ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ:
ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΧΑΛΥΒΟΥΡΓΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Νταγκμάρα Γιατζέζνιακ-Κβαστ

Οι σοσιαλιστικές πόλεις στην Πολωνία, στην Τσεχοσλοβακία και στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας παρουσιάζουν έναν χαρακτηριστικό «τύπο» ευρωπαϊκής αστικής ανάπτυξης. Οι πόλεις αυτές που δημιουργήθηκαν πίσω από το σιδηρούν παραπέτασμα, υποτάχθηκαν στη λογική της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης που έδινε προτεραιότητα στη βαριά βιομηχανία, ειδικότερα στη βιομηχανία του σιδήρου και του χάλυβα. Μολονότι έχουν μελετηθεί συστηματικά, με αποτέλεσμα να γνωρίζουμε πολλά για την κοινωνική ιστορία και την αρχιτεκτονική τους, ελάχιστες είναι οι πληροφορίες που έχουμε σχετικά με τον χαρακτήρα τους ως βιομηχανικών πόλεων.¹ Η ιδιαίτερη σχέση εργοστασίου και πόλης, αν και προφανής, παραμένει μάλλον ανεξερευνήτη. Πρόκειται για μία σημαντική παράλειψη, εφόσον η παρουσία του εργοστασίου ήταν κυρίαρχη και κρίσιμη σε πολλές πτυχές της ζωής των εν λόγω πόλεων στα πρώτα χρόνια της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης (βλ. εικόνα 11.3).

Το κεφάλαιο αυτό τοποθετεί τις σοσιαλιστικές πόλεις σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Εξετάζει τις απαρχές και την εξέλιξή τους, αλλά και τις ομοιότητες και διαφορές που παρουσιάζουν σε σύγκριση με άλλες βιομηχανικές πόλεις της Ευρώπης. Αναδεικνύει μια συνεχή ροή ιδεών, τεχνολογίας και ατόμων μεταξύ Δύσης και Ανατολής, αλλά και μεταξύ των ίδιων των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης. Επιπλέον, εξετάζει τις πολιτικές προσπάθειες διαφοροποίησης των σοσιαλιστικών πόλεων από τις καπιταλιστικές πόλεις της Δύσης. Τέλος, εστιάζει σε μια παραδοξολογική χρήση του όρου εθνικισμός για τη νομιμοποίηση των νέων σοσιαλιστικών πόλεων.

Όπως υπογραμμίζεται σε αυτό το βιβλίο, η εξέλιξη των ευρωπαϊκών πόλεων στους νεότερους χρόνους υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένη με την τεχνολογία και τη διεθνή κυκλοφορία της. Οι σοσιαλιστικές πόλεις που αναπτύχθηκαν στην Ανατολική Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1950 δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα. Ιδιάζον χαρακτηριστικό τους, πάντως, αποτελεί η στενή σχέση τους με τη βαριά βιομηχανία, που καθόρισε στο έπακρον τόσο τη θέση τους όσο και την απασχόληση των πληθυσμών τους. Για ιδεολογικούς λόγους, οι πόλεις αυτές διαμορφώθηκαν βάσει σοβιετικών προτύπων πολεοδομικής, που προϋπήρχαν και αποσκοπούσαν ρητά και κατηγορηματικά να εξοβελίσουν τα καπιταλιστικά πρότυπα.² Και αυτά διαθέτουν άλλωστε έναν άμεσα αναγνωρίσιμο «τύπο». Ο προσεκτικός επισκέπτης μπορεί ακόμη και σήμερα να εντοπίσει πολλές ομοιότητες στα τρία πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα, δηλαδή τις πόλεις Νόβα Χούτα στην Πολωνία, την Αϊζενχούτενστατ στην πρώην Ανατολική Γερμανία και την Κούντσιτσε στην Τσεχία. Εντυπωσιακότερες ίσως είναι οι ομοιότητες που παρουσιάζουν τα κέντρα αυτών των πόλεων που χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1950, περίοδο κατά την οποία τα κτήρια που κατασκευάζονταν πίσω από το σιδηρούν παραπέτασμα χαρακτήριζε ο περίτεχνος διάκοσμος ενός σταλινιστικού αρχιτεκτονικού στυλ που ενστερνιζόταν την ιδέα της «εθνικής παράδοσης».³ Ωστόσο, οι σοσιαλιστικές πόλεις και ο σοσιαλιστικός αστικός σχεδιασμός στηρίζονταν συχνά σε μοντέρνες πολεοδομικές αντιλήψεις δυτικής προέλευσης. Πολλοί αρχιτέκτονες από τις ΗΠΑ και τη Δυτική Ευρώπη καταπιάστηκαν με έργα σοσιαλιστικού αστικού σχεδιασμού κατά τη δεκαετία του 1930. Παραδόξως, οι αρχές της μοντερνιστικής αρχιτεκτονικής και του μοντερνιστικού αστικού σχεδιασμού τελειοποιήθηκαν σχεδόν υπό την επίδραση εθνικιστικών αντιλήψεων που παρέμεναν ισχυρές στο πλαίσιο του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Το ζήτημα της χρήσης εθνικιστικών προτύπων για τη νομιμοποίηση ενός υποτιθέμενου διεθνιστικού κομμουνιστικού συστήματος αποτελεί εδώ και καιρό αντικείμενο της έρευνας διαφόρων μελετητών.⁴ Το εθνικιστικό μοντέλο οικειοποίησης ισχύει και στην περίπτωση της σοσιαλιστικής αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας.⁵ Οι τρεις σοσιαλιστικές πόλεις που προαναφέραμε δίνουν μια εικόνα του τρόπου με τον

οποίο συντελέστηκε η οικειοποίηση δυτικών ιδεών και προτύπων στο πλαίσιο συγκεκριμένων ιστορικών, εθνικών και τοπικών εκφάνσεων της αρχιτεκτονικής και της κουλτούρας. Για παράδειγμα, στα κτήρια της Νόβα Χούτα διακρίνει κανείς τη χρήση του αναγεννησιακού στοιχείου που τόσο συχνά απαντά στην πολωνική αρχιτεκτονική. Παρόλο που η μεγαλόπνοση, θα λέγαμε, σοβιετική αντίληψη για την αρχιτεκτονική όριζε ότι «τα χαρακτηριστικά του “χρυσού αιώνα” θα μεταφέρονταν από το παρελθόν της κλασικής αρχαιότητας, για να πλάσουν την εικόνα του μέλλοντος»,⁶ φαίνεται πως η επιλογή του χρυσού αιώνα —του 16^{ου} συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Πολωνίας— επαφίετο τελικά στην κρίση των ίδιων των σχεδιαστών. Με ανάλογο τρόπο και στην περίπτωση του Αϊζενχούτενσταντ ο σχεδιασμός ακολούθησε τις 16 βασικές αρχές που η κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΛΔΓ) υιοθέτησε στις 27 Ιουλίου 1950, συμπεριλαμβανομένου του γενικού σοβιετικού αξιώματος ότι «το περιεχόμενο της αρχιτεκτονικής οφείλει να είναι δημοκρατικό και η φόρμα της εθνική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αρχιτεκτονική αποτελεί ενσάρκωση της λαϊκής εμπειρίας με τη μορφή των προοδευτικών παραδόσεων του παρελθόντος». Και τούτη τη φορά, οι ντόπιοι —Γερμανοί— αρχιτέκτονες έκριναν ποιες παραδόσεις του παρελθόντος ανταποκρίνονταν στην ιδέα του προοδευτισμού και πώς μπορούσαν να θεωρηθούν δημοκρατικές και εθνικές. Κατά την πρώτη περίοδο του καθεστώτος στη ΛΔΓ, ο κλασικισμός συνδεόταν με τη Γαλλική Επανάσταση και τον προοδευτισμό που είχε ανθίσει στους κόλπους της σύγχρονης γερμανικής αστικής τάξης. Φυσικά, οι επιλογές αυτές δεν διαμορφώνονται εκτός του γενικότερου ιστορικού πλαισίου της εποχής: παρόμοιες αναγνώσεις του κλασικισμού εκφράζουν και δημόσια κτήρια στις ΗΠΑ, αλλά και κτήρια που κατασκευάστηκαν από τα απολυταρχικά καθεστώτα της Ευρώπης κατά τη δεκαετία του 1930.⁷

Η κυκλοφορία των ιδεών για την αστική ανάπτυξη οφειλόταν ευθέως στην κινητικότητα στις τάξεις των ίδιων των αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων.⁸ Κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που σημάδεψε τη δεκαετία του 1930 ειδικότερα, πολλοί διακεκριμένοι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι από τις ΗΠΑ και τη Δυτική Ευρώπη συμμετείχαν ενεργά στη διαδικασία της σοβιετικής εκβιομηχάνισης

και αστικοποίησης. Συγχρόνως, πολλοί ειδικοί από την άλλη πλευρά πραγματοποίησαν επισκέψεις με σκοπό την έρευνα στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Οι εμπειρίες αυτές καταγράφονται διεξοδικά σε επιστημονικά περιοδικά και βιβλία της εποχής.⁹ Είκοσι χρόνια αργότερα, τη δεκαετία του 1950, οι Σοβιετικοί θα έφερναν τις ιδέες και τα πρότυπα αυτά στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη.

Στις σοσιαλιστικές πόλεις που διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 επαναλαμβάνεται μια οικουμενική συνθήκη: διαπιστώνουμε άλλη μια φορά πως η διαδικασία της βιομηχανοποίησης επιδρά στη δομή του αστικού περιβάλλοντος με συγκεκριμένους, χαρακτηριστικούς τρόπους. Πρώτον, κατ' αντιστοιχία με το μοντέλο των εταιρικών πόλεων του 19^{ου} αιώνα, κάθε σοσιαλιστική πόλη ήταν άμεσα εξαρτημένη από ένα βιομηχανικό συγκρότημα· για την ακρίβεια, είχε τη μορφή μιας οικιστικής κοινότητας που φιλοξενούσε τους εργάτες του εκάστοτε εργοστασίου επεξεργασίας σιδήρου ή χάλυβα. Η επιλογή της τοποθεσίας γινόταν με γνώμονα το κατά πόσον οι συνθήκες στην περιοχή εξυπηρετούσαν τον επιτακτικό στόχο της ανάπτυξης μιας βαριάς βιομηχανίας. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης σχέσης ανάμεσα στο βιομηχανικό συγκρότημα και στην πόλη. Επί δύο δεκαετίες και πλέον, οι σοσιαλιστικές πόλεις και τα εργοστάσιά τους αποτελούσαν ένα αδιάρρηκτο σύνολο.

Δεύτερον, η μορφή αυτών των πόλεων αντανακλούσε την προγραμματική ιδεολογία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού. Μεταξύ των ευρωπαϊκών πόλεων, οι σοσιαλιστικές ήταν εκείνες που λειτούργησαν κυρίως σαν ένας καθρέφτης των μεγάλων πολιτικών αλλαγών που γνώρισε η Ευρώπη. Έχει σημασία το ότι το Αϊξενχούτενταντ, η Νόβα Χούτα και το Κούντσιτσι αντιπροσωπεύουν τις πρώτες σοσιαλιστικές πόλεις της ΛΔΓ, της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας (ΛΔΠ) και της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας (ΣΔΤ) αντίστοιχα. Οι πόλεις αυτές υπήρξαν καθαρά προϊόν πολιτικών αποφάσεων και δεν διαμορφώθηκαν ως αποτέλεσμα πληθυσμιακής επέκτασης ή κατασκευής υποδομών. Το κέντρο τους φέρει τη σφραγίδα της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Από αυτό το κέντρο απουσιάζει εντυπωσιακά η παραδοσιακή πλατεία, που φιλοξενεί την αγορά της πόλης, εφόσον πρόκειται για ένα

στοιχείο που συνδέεται ιστορικά με τον καπιταλισμό. Αντιθέτως, η πλατεία αυτή αντικαθίσταται από ένα νέο κέντρο σχεδιασμένο ειδικά για να φιλοξενεί πολιτικές συγκεντρώσεις με την άδεια της κρατικής αρχής, στρατιωτικές παρελάσεις, τις καθιερωμένες πορείες της Πρωτομαγιάς και άλλες εκδηλώσεις του συλλογικού βίου. Οι νέες πόλεις, στον χαρακτήρα των οποίων φαινόταν ευδιάκριτα η πρόθεση να αναδειχθεί το κύρος του καθεστώτος, αποτελούσαν έκφραση της σοσιαλιστικής εξουσίας.¹⁰ Από αυτή την άποψη, οι σοσιαλιστικές πόλεις που δημιουργήθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο είναι υποδειγματικές. Τα μεγάλα κεφάλαια που επενδύθηκαν σε αυτές μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο σε κάθε περίπτωση ξεπερνούσαν κατά πολύ αυτά που εισέρρευσαν στα παλιά αστικά κέντρα, παρόλο που τα τελευταία είχαν υποστεί σοβαρές καταστροφές κατά τον Πόλεμο και ήταν επιτακτική η ανάγκη ανοικοδόμησής τους. Ο αριθμός των σπιτιών που κατασκευάστηκαν στη σχετικά μικρή βιομηχανική συνοικία της Νόβα Χούτα το 1955 και το 1956 ξεπερνούσε τα δύο τρίτα των 18.000 κατοικιών που κατασκευάστηκαν συνολικά την ίδια περίοδο στην Κρακοβία, ένα μητροπολιτικό κέντρο της εποχής.¹¹ Η ιδεολογία άλλωστε καθόρισε άμεσα και τον χαρακτήρα των ίδιων των κατοίκων αυτών των πόλεων, οι οποίοι θα ενσάρκωναν έναν «νέο τύπο ανθρώπου», γεννημένο από τις τάξεις των αγροτών και εργατών και απελευθερωμένο ως ώφειλε από τα δεσμά του φεουδαρχικού και αντιδραστικού παρελθόντος. Τα εργοστάσια και οι πόλεις θα αποτελούσαν τα ορατά σύμβολα και την υλοποίηση αυτών των κοινωνικών αλλαγών.

Ιδεολογική έκφραση στις νέες πόλεις αποτελούσαν και οι διαγωνισμοί σοσιαλιστικού έργου που λάμβαναν χώρα στα εργοτάξια. Χιλιάδες νεαρά άτομα συμμετείχαν σε παραστρατιωτικές οργανώσεις νέων σε μια «κούρσα ταχύτητας για την πραγματοποίηση σοσιαλιστικών έργων». Οι πόλεις καθ' εαυτά συμμορφώνονταν προς ένα σύνολο ιδανικών, που δεν διέφεραν σε γενικές γραμμές από τα ιδεώδη, ως πούμε, της δυτικοευρωπαϊκής μοντερνιστικής παράδοσης στον αστικό σχεδιασμό, με βασικό στόχο και εδώ τη διασφάλιση άνετης και υγιεινής στέγης. Οι κατοικίες κατασκευάζονταν σε ικανή απόσταση η μία από την άλλη, έτσι ώστε να είναι ευήλιες κατά το μέγιστο δυνατόν και να έχουν δικό τους κήπο. Ωστόσο, βασική πρόθεση πίσω

από τη δημιουργία της «υγιεινής» σοσιαλιστικής πόλης ήταν η πραγμάτωση ενός προτύπου που θα αποτελούσε τον αντίποδα της «ανθυγιεινής» εργατικής φτωχογειτονιάς του καπιταλισμού. Σχεδιασμένες για να στεγάσουν από πέντε έως έξι χιλιάδες άτομα, οι επιμέρους οικιστικές περιοχές αυτών των πόλεων ήταν εξοπλισμένες με ευρείας έκτασης υποδομές, που περιλάμβαναν πολυκατάστημα, πολιτιστική αίθουσα, σχολεία, νηπιαγωγεία, κινηματογράφο, βιβλιοθήκη και εντυκτήριο της τοπικής λέσχης. Κάθε μία από τις κατοικίες μάλιστα επρόκειτο να είναι εξοπλισμένη με μεγάφωνο και τηλέφωνο.

Οι νέες πόλεις, όμως, συνόψιζαν το ιδεώδες της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης και σε συμβολικό επίπεδο. Συχνά κατά τη δεκαετία του 1950 αυτές οι πόλεις ονομάζονταν προς τιμήν ηγετών του κομμουνισμού. Έτσι, η καινούργια συνοικία στην Οστράβα της Τσεχοσλοβακίας ονομάστηκε Στάλινγκραντ. Στα τέλη του 1951 το νέο εργοστάσιο της Οστράβα ονομάστηκε Κλέμεντ Γκότβαλντ (1896-1953), προς τιμήν του προέδρου της ΣΔΤ και πρώτου γενικού γραμματέα του τσεχοσλοβακικού κομμουνιστικού κόμματος. Στις 8 Μαΐου 1953 το καινούργιο εργοστάσιο χάλυβα της ΛΔΓ πήρε το όνομα του Στάλιν, που είχε πεθάνει μερικούς μήνες νωρίτερα, όπως και η καινούργια πόλη που κατασκευάστηκε γύρω από αυτό, το Στάλινσταντ. Το εργοστάσιο ανέκτησε το παλιό του όνομα *Κοινοπραξία Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής* [Eisenhüttenkombinat Ost, EKO] το 1961, όταν η πόλη Στάλινσταντ και δύο γειτονικές της περιοχές μετονομάστηκαν ξανά Αϊζενχούτενσταντ.¹² Το 1954, στη 13^η επέτειο του θανάτου του Λένιν, το εργοστάσιο χάλυβα της Νόβα Χούτα ονομάστηκε Χαλυβουργείο Λένιν. Το εργοστάσιο διατήρησε αυτή την ονομασία ως το 1989, οπότε και μετονομάστηκε Χαλυβουργείο Ταντέους Σεντσιμίρ (1894-1989) με απόφαση του συμβουλίου των εργατών, προς τιμήν ενός διαπρεπούς Πολωνού εφευρέτη και μεταλλουργού που έζησε και εργάστηκε στις ΗΠΑ από το 1939 και συνέβαλε με τη δράση του στη δημιουργία διαύλων για τη διακίνηση της αμερικανικής βιομηχανικής τεχνολογίας προς την Πολωνία μεσουντος του Ψυχρού Πολέμου.¹³

Τέλος, όλα τα εργοστάσια χάλυβα που ήταν καρπός των προβλημένων κρατικών επενδύσεων προσονομάζονταν «νέα» εργοστάσια χάλυβα. Αυτός ο επιθετικός προσδιορισμός απευθυνόταν κυρίως στον

έξω κόσμο ως ένα σύμβολο που ανήγγελλε την έλευση της νέας εποχής. Έγγραφα στα αρχεία της Κοινοπραξίας Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής του Στάλινσταντ/Αϊζενχούτενσταντ ορίζουν ρητά το συγκεκριμένο εργοστάσιο ως το άκρο αντίθετο του «παλιού» χαλυβουργείου Μιάεχύτε στο Ουντερβέλενμπορν της Θουριγγίας.¹⁴ Τα ονόματά τους, λοιπόν, αποτελούσαν —και μερικές φορές κυριολεκτικά— στοιχεία μιας σηματοδότησης, που διαχωρίζει τα «νέα» σοσιαλιστικά εργοστασιακά συγκροτήματα από το «παλιό» καπιταλιστικό ανάλογό τους.

Πάντως, αν συγκρίνουμε τις σοσιαλιστικές και μη ευρωπαϊκές πόλεις στο σύνολό τους, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα σύνθετο μωσαϊκό διαφορών και ομοιοτήτων. Η αστική ιστορία των σοσιαλιστικών πόλεων εκτείνεται σε βάθος χρόνου, που δεν υπερβαίνει τα πενήντα, ή εβδομήντα το πολύ, χρόνια, διάστημα που ισοδυναμεί με μια στιγμή μόλις στη μακρά αστική ιστορία της Ευρώπης. Η διαφοροποίηση των σοσιαλιστικών πόλεων από τις καπιταλιστικές πόλεις της Δύσης αποτελούσε σαφώς στόχο του κεντρικού σχεδιασμού τους. Εντούτοις, και παρά το σιδηρούν παραπέτασμα, ιδέες και τεχνικές λύσεις από τη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ έφτασαν ως τις πόλεις αυτές και βρήκαν έκφραση στη μορφή τους. Στα πρώτα σχέδια για την κατασκευή εργοστασίων σιδήρου και χάλυβα είναι φανερά τα δάνεια από τη δυτική τεχνολογία, ενώ τα ίδια τα εργοστάσια άντλησαν σε κάποιες περιπτώσεις την πρώτη ύλη τους από τη Δύση. Συχνά η δράση έμπειρων μηχανικών που στελέχωναν επιτελεία δημιουργημένα ήδη προπολεμικά, τύχαινε να συμβαδίζει μάλλον με δυτικές οικονομικές αρχές παρά με τη σοσιαλιστική ιδεολογία. Ωστόσο, η πολιτική κατάσταση στην Ευρώπη μετά τις διαδοχικές κρίσεις της περιόδου 1947-1948 θα αποτελούσε ορόσημο για την εξέλιξη αυτών των πόλεων. Όπως θα δούμε παρακάτω, η κλιμάκωση της σύγκρουσης Ανατολής-Δύσης οδήγησε τους ιθύνοντες του σχεδιασμού να μετακινήσουν σε νέες θέσεις τόσο τα εργοστάσια όσο και τις κοινότητες που αναπτύσσονταν γύρω από αυτά. Αν και ήταν ανοικτές στη δυτική τεχνολογία και στις δυτικές πρώτες ύλες, οι σοσιαλιστικές πόλεις θα στρέφονταν σταδιακά προς τη Σοβιετική Ένωση. Έστω κι έτσι όμως, τόσο ο σχεδιασμός των εργοστασίων όσο και η πολεοδομία θα διατηρούσαν ορισμένα δυτικά γνωρίσματά τους ακόμη και μετά από αυτές τις πολιτικές αλλαγές.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 πλέον, η φιλελευθεροποίηση των πολιτικών και οικονομικών δεσμών στο εσωτερικό της Ευρώπης θα δημιουργούσε μια ευρύτερη βάση για τη συνεργασία Ανατολής-Δύσης στον τομέα της τεχνολογίας.

Οι αποφάσεις χωροθέτησης των νέων πόλεων σιδηρουργίας και χαλυβουργίας

Στάλινσταντ

Στη σοβιετική ζώνη κατοχής που θα αποτελούσε αργότερα την Ανατολική Γερμανία, οι συνέπειες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καθόρισαν την επιλογή των θέσεων που θα υποδέχονταν τη βιομηχανία σιδήρου και χάλυβα. Σε σύγκριση με την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία, η ανάγκη για νέα εργοστάσια σιδήρου και χάλυβα στο ανατολικό τμήμα της διχοτομημένης Γερμανίας φαινόταν ιδιαίτερα επίτακτική, εφόσον το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανίας σιδήρου και χάλυβα βρισκόταν είτε στις δυτικές ζώνες κατοχής, είτε στις ανατολικές επαρχίες που είχαν προσαρτηθεί στην Πολωνία. Τα εργοστάσια χάλυβα στο Βραδεμβούργο και στο Χένινγκστορφ, καθώς και το χαλυβουργείο Μαξχύτε στο Ουντερβέλενμπορν είχαν καταστραφεί ή αποξηλωθεί ή δεν επαρκούσαν για να καλύψουν την επείγουσα ανάγκη για σίδηρο και χάλυβα. Τον Αύγουστο του 1949 η Επιτροπή Υψικαμίνων και Καμίνων Χαμηλού Φρέατος πρότεινε την ιδέα κατασκευής ενός νέου εργοστασίου σιδήρου και χάλυβα στην Ανατολική Γερμανία. Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, η προβλεπόμενη μονάδα θα εισήγαγε σιδηρομετάλλευμα από τη Σουηδία. Η Σουηδία αποτελούσε την παραδοσιακή πηγή αυτής της βασικής πρώτης ύλης και τον βασικό προμηθευτή τόσο της Πολωνίας όσο και της Τσεχοσλοβακίας. Ο λιθάνθρακας θα προερχόταν κυρίως από τη Δυτική Γερμανία και την Τσεχοσλοβακία. Για τον λόγο αυτό, η επιτροπή πρότεινε πιθανές τοποθεσίες που θα βρίσκονταν κοντά στην πηγή της πρώτης ύλης, δηλαδή είτε κοντά σε ένα λιμάνι της Βαλτικής είτε κοντά στις λιθάνθρακοφόρους περιοχές της Δυτικής Γερμανίας.

Ωστόσο, οι κλιμακούμενες πολιτικές εντάσεις άλλαξαν δραστικά την κατεύθυνση του αρχικού σχεδιασμού. Στον απόηχο των πολιτικών

κρίσεων του 1947-1948, η Δυτική Γερμανία —ιδίως μετά την επίσημη σύσταση του αντίστοιχου ανεξάρτητου κράτους— δεν μπορούσε πλέον να λογαριάζεται ως μια αξιόπιστη πηγή ζωτικών πρώτων υλών. Ως εκ τούτου, επελέγη η μικρή πόλη Φίρστενμπεργκ στον ποταμό Όντερ, κοντά στα νέα γερμανοπολωνικά σύνορα και επί της διώρυγας Όντερ-Σπρέε, ως θέση κατασκευής του νέου συγκροτήματος παραγωγής χάλυβα και της πόλης που θα συνδεόταν με αυτό. Σύμφωνα με τις επίσημες πηγές, η συγκεκριμένη τοποθεσία προκρίθηκε με γνώμονα τις «τρεις βασικές αρχές που διέπουν την επιλογή θέσης στο πλαίσιο του σοσιαλιστικού σχεδιασμού». Οι αρχές αυτές υπογράμιζαν τη σημασία της εγγύτητας στην πηγή της πρώτης ύλης, των πρόσφορων μεταφορικών οδών και της εγκατάστασης βιομηχανικών κέντρων σε αγροτικές περιοχές με στόχο την εξάλειψη της «θεμελιακής διαφοράς» μεταξύ πόλης και υπαίθρου.¹⁵ Όταν το εμπάργκο που επέβαλε η Δύση σκλήραινε το 1950, κατέστη σαφές πως οι πρώτες ύλες για τα νέα εργοστάσια σιδήρου και χάλυβα θα αντλούνταν αποκλειστικά από την Ανατολή. Άρα, οι αλλαγές που αφορούσαν την προέλευση των πρώτων υλών και που επέβαλαν την εισαγωγή σιδηρομεταλλεύματος από τη Σοβιετική Ένωση και κοκ από την Πολωνία, συνηγορούσαν υπέρ της εγκατάστασης του νέου εργοστασίου κοντά στα γερμανοπολωνικά σύνορα. Η τρίτη αρχή που επικαλείται ο επίσημος λόγος της εποχής —η γεφύρωση του χάσματος μεταξύ αστικών κέντρων και αγροτικών περιοχών— αποτελούσε έναν από τους καθιερωμένους στόχους του σοσιαλιστικού μοντέλου εκβιομηχάνισης.

Η περιοχή των γερμανοπολωνικών συνόρων ήταν επίσης σημαντική, διότι επέτρεπε την εποικοδομητική απορρόφηση πληθυσμών που είχαν εκδιωχθεί από τις πρώην ανατολικές επαρχίες της προπολεμικής Γερμανίας.¹⁶ Μετά τον Πόλεμο, μεγάλος αριθμός προσφύγων εγκαταστάθηκε στις περιοχές κατά μήκος των γερμανοπολωνικών συνόρων με την ελπίδα ότι θα μπορούσαν κάποτε να επιστρέψουν στις εστίες τους.¹⁷ Η παρουσία τους γεννούσε πολλές ανησυχίες. Η ίδρυση του Αϊζενχούτενσταντ σε κείνη ακριβώς τη θέση καθιστούσε την πόλη σύμβολο φιλίας με την Πολωνία και τη Σοβιετική Ένωση. Ήταν απαραίτητο να δημιουργηθούν το ταχύτερο δυνατόν νέες θέσεις εργασίας και νέες υποδομές για τη στέγαση των ομάδων αυτών, ώστε να απο-

φευχθεί ο κίνδυνος συσσωρευμένης δυσαρέσκειας που μπορούσε να απειλήσει το νεοσύστατο σοσιαλιστικό σύστημα. Οι εξόριστοι αυτοί, τους οποίους η επίσημη γλώσσα του καθεστώτος περιέγραφε με τον όρο «παλινοστούντες», θα αποτελούσαν το εργατικό δυναμικό της πρώτης σοσιαλιστικής πόλης στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας.

Καίριος υπήρξε και ο ρόλος του στρατιωτικού σχεδιασμού κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και όχι μόνο στην Ανατολική Γερμανία. Οι αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό της Ευρώπης μετά το 1948 επιτάχυναν καθοριστικά τις επενδύσεις στη βαριά βιομηχανία. Οι συνθήκες επέβαλαν την εγκατάσταση του νέου εργοστασίου σιδήρου και χάλυβα σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόσταση από τα σύνορα με τη Δύση. Οι αποφάσεις που προέβλεπαν την κατασκευή του εργοστασίου στο Φίρστενμπεργκ, κοντά στον ποταμό Όντερ, και καθόριζαν τη θέση των οικιστικών συγκροτημάτων που θα στέγαζαν τους εργάτες της Κοινοπραξίας Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής [ΕΚΟ], οριστικοποιήθηκαν το 1950 από το Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Γερμανίας [SED] και το υπουργικό συμβούλιο. Αρχικά, οι προκατασκευασμένες εγκαταστάσεις που ανεγέρθηκαν νότια του εργοστασιακού συγκροτήματος αποτελούνταν κυρίως από κτήρια που προέρχονταν από τον παλιό καταυλισμό «παλινοστούντων» στη Φρανκφούρτη-Γκρούνβαλντ (Όντερ).¹⁸ Στις 18 Αυγούστου 1950, ο υπουργός Βιομηχανίας Φριτς Ζέλμπμαν (1899-1975) εγκαινίασε τις εργασίες κατασκευής. Έξι μήνες αργότερα, τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος των κατοικιών της ΕΚΟ και ξεκίνησαν οι εργασίες ανέγερσης του πρώτου οικιστικού συγκροτήματος. Στις αρχές του 1953, η κυβέρνηση της ΛΔΓ ανακήρυξε τα μεγάλης έκτασης συγκροτήματα εργατικών εστιών της ΕΚΟ σε ανεξάρτητη πόλη.¹⁹

Νόβα Χούτα

Το 1945 ξεκίνησαν οι εργασίες κατασκευής ενός έργου που εντέλει αποτέλεσε τη μεγαλύτερη μεταπολεμική επένδυση της Πολωνίας στη βαριά βιομηχανία. Τη λήξη των εχθροπραξιών δεν άργησε να ακολουθήσει ο προβληματισμός γύρω από την ανάπτυξη της πολωνικής βιομηχανίας σιδήρου και χάλυβα. Μόλις τον Ιούλιο του 1945 η Επι-

τροπή για την Ανάπτυξη και τον Εξορθολογισμό της Βιομηχανίας Σιδήρου και Χάλυβα θα συνέτασσε πρόταση για την κατασκευή ενός νέου, σύγχρονου εργοστασίου χάλυβα στην περιοχή του Ντζιέρζνο, της Άνω Σιλεσίας, στη διώρυγα Γκλιβίτσκι, μια περιοχή παραδοσιακά βιομηχανική. Ο μηχανικός Ζίγκμουντ Βιαντέρι βασίστηκε σε προπολεμικά γερμανικά σχέδια για την κατασκευή χυτηρίου σιδήρου και χάλυβα στο Λάμπαντ, σημερινό Zabedy, που θα παρήγαγε ένα εκατομμύριο τόνους χάλυβα ετησίως.

Στο πλαίσιο του αρχικού τριετούς προγράμματος για τη βιομηχανική ανάπτυξη που τέθηκε σε εφαρμογή μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η Πολωνία αντιμετώπισε το νέο εκείνο εργοστασιακό συγκρότημα ως ένα «έργο ζεύξης Ανατολής και Δύσης». Μέσω του νέου εργοστασίου σιδήρου και χάλυβα η πολωνική βιομηχανία θα διατηρούσε σημαντικούς δεσμούς με τη Δύση. Ο τεχνικός σχεδιασμός του έργου ήταν τέτοιος ώστε να μην ταυτίζει αναγκαστικά τη λειτουργία του χυτηρίου χάλυβα με έναν και μόνο τύπο σιδηρομεταλλεύματος και άρα να καθιστά δυνατή την εισαγωγή σιδηρομεταλλεύματος από τη Σουηδία, τη Βραζιλία, το Μαρόκο ή τη Σοβιετική Ένωση. Τα αρχικά σχέδια προέβλεπαν επίσης την εισαγωγή τεχνολογίας και την αγορά ελαστρων από τις ΗΠΑ.²⁰ Το χυτήριο θα απασχολούσε 5.000 άτομα και νέες κατοικίες θα κατασκευάζονταν για να στεγάσουν 2.500 εργάτες. Η επιτροπή παραχώρησε μάλιστα το συμβόλαιο του έργου στη Μηχανική Εταιρεία Φρέυν του Σικάγο. Το προβλεπόμενο κόστος κατασκευής ανερχόταν σε 200 εκατομμύρια δολάρια και ένα μέρος του, τα 23 εκατομμύρια, επρόκειτο να καλυφθεί με δάνειο από την Παγκόσμια Τράπεζα.²¹

Μεσολάβησαν, όμως, τα γεγονότα της περιόδου 1947-1948 που ανέτρεψαν βίαια την πορεία του σχεδιασμού. Ο χαρακτήρας των σχεδίων για το νέο εργοστάσιο χάλυβα θα άλλαζε δραματικά μετά την επέμβαση της Μόσχας, που ανάγκασε την Πολωνία να απορρίψει τη βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ και να υπογράψει τη Συνθήκη Εμπορικής Συνεργασίας Πολωνίας-Σοβιετικής Ένωσης τον Ιανουάριο του 1948.²² Η συνθήκη προέβλεπε την παροχή σοβιετικής βοήθειας για τον βιομηχανικό μετασχηματισμό της Πολωνίας, που θα στηριζόταν ρητά στον σοβιετικό τεχνικό σχεδιασμό και στην αντίστοιχη πολιτική

βιομηχανικών επενδύσεων.²³ Εύλογα συμπεραίνει κανείς πως η Πολωνία δεν θα αποτελούσε στο εξής γέφυρα μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Το αμερικανικό εμπόργκο του 1948 διέυρνε περαιτέρω το χάσμα, εφόσον εμπόδισε τις εξαγωγές «στρατηγικών», όπως αποκαλούνταν, αγαθών προς τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Εξαιτίας του εμπορικού αποκλεισμού, τα έλαστρα για το νέο εργοστάσιο δεν παραδόθηκαν ποτέ από τις ΗΠΑ, μολονότι η Πολωνία τα είχε ήδη εξοφλήσει.²⁴

Όπως και στην περίπτωση του Αϊζενχούτενταντ, οι αναφαινόμενες εντάσεις του Ψυχρού Πολέμου επέβαλαν αλλαγή της θέσης στην οποία θα κατασκευαζόταν το πολωνικό εργοστάσιο χάλυβα και η πόλη που θα το πλαισίωνε.²⁵ Τον Ιανουάριο του 1949 μια αντιπροσωπεία σοβιετικών ειδικών επισκέφτηκε την Πολωνία. Σε συνεργασία με Πολωνούς συναδέλφους τους, η ομάδα των σοβιετικών μηχανικών, αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων αξιολόγησε έντεκα τοποθεσίες στον πολωνικό Νότο, στην περιοχή μεταξύ των ποταμών Όντερ και Ντούναγιετς. Η αντιπροσωπεία απέρριψε την τοποθεσία που είχε επιλεγεί αρχικά στην περιοχή της διώρυγας Γκλιβίτσκι, κρίνοντάς την ακατάλληλη, κατ' επίφαση τουλάχιστον, για να φιλοξενήσει το νέο μεγάλης δυναμικότητας εργοστάσιο χάλυβα. Στις 21 Φεβρουαρίου 1947, η ομάδα των σοβιετικών απεσταλμένων επισκέφτηκε μια περιοχή στα ανατολικά της Κρακοβίας, λίγο πιο έξω από την πόλη, και γνωμάτευσε ότι το σημείο ήταν το πλέον κατάλληλο για την κατασκευή του νέου εργοστασίου.²⁶ Μέσα σε λίγες μόλις ημέρες, ο υπουργός Βιομηχανίας και Εμπορίου επισημοποίησε την επιλογή της συγκεκριμένης τοποθεσίας.²⁷ Πράγματι, η περιοχή της Κρακοβίας συγκέντρωνε πολλά πλεονεκτήματα, αλλά η πλειοψηφία των Πολωνών ειδικών δεν συμφωνούσε με την κατασκευή του εργοστασίου τόσο κοντά στο κέντρο της πόλης. Κατά τη γνώμη τους, η απόφαση των σοβιετικών ειδικών παραγνώριζε μερικές σημαντικές παραμέτρους. Πρώτον, η εγκατάσταση του εργοστασίου κοντά στην Κρακοβία θα στερούσε άλλες περιοχές από νέες θέσεις εργασίας που τους ήταν τόσο απαραίτητες. Δεύτερον, στα εξαιρετικά εύφορα εδάφη της περιοχής καλλιεργούνταν επί μακρόν υψηλής ποιότητας λαχανικά που διοχετεύονταν στην αγορά της Κρακοβίας. Η εγκατάσταση βιομηχανικής μονάδας στην περιοχή θα συνιστούσε ουσιαστικά σπατάλη γεωργικών γαιών υψηλής

παραγωγικότητας. Τέλος, η συγκεκριμένη απόφαση καθιστούσε αναγκαία τη μετακίνηση του αεροδρομίου της Κρακοβίας.

Υπήρξε εντυπωσιακή η ταχύτητα με την οποία αποφασίστηκε η εναλλακτική τοποθεσία στα περίξ της Κρακοβίας. Ενώ οι προκαταρκτικές εργασίες για την επιλογή της αρχικής τοποθεσίας στη διώρυγα Γκλιβίτσκι είχαν διαρκέσει δύο ολόκληρα χρόνια, δεν είχε χρειαστεί ούτε μήνας για να αποφασιστεί η κατασκευή μεγάλης μεταλλουργικής μονάδας κοντά στην Κρακοβία. Οι πρώτες γεωλογικές μελέτες πραγματοποιήθηκαν μόνον αφού είχε ληφθεί η απόφαση. Επιπροσθέτως, οι ίδιες οι εργασίες κατασκευής ξεκίνησαν πρόωρα, δηλαδή ενώ τα σχέδια δεν είχαν βγει ακόμη από τα σχεδιαστήρια των σοβιετικών. Το σχέδιο της πόλης δεν επικυρώθηκε παρά μόνον τον Μάρτιο του 1951, ενώ το έργο είχε ήδη προχωρήσει αρκετά. Αυτή η σπουδή εν μέρει υπήρξε επακόλουθο των σαρωτικών πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων της περιόδου, μολονότι πολλοί μελετητές θα συμφωνούσαν πως έπαιξε καθοριστικό ρόλο και η ιδεολογία.²⁸ Σημαντική από την άποψη της ιδεολογίας υπήρξε η προγραμματική προσπάθεια αλλαγής των κοινωνικών δομών της Κρακοβίας, στόχος που θα επιτυγχανόταν μέσω της μαζικής άφιξης νεαρών βιομηχανικών εργατών. Ο δημόσιος λόγος αναφερόταν ανοιχτά σε ζητήματα τέτοιας φύσης. Βάσει εξαετούς προγράμματος «η πρωτεύουσα της χώρας θα αποκτούσε μια ισχυρή προλεταριακή βάση μέσω της βιομηχανικής ανάπτυξης της Βαρσοβίας και των περιχώρων της».²⁹

Κούντσιτσε

Ανάλογη προς την περίπτωση της πολωνικής Νόβα Χούτα φαίνεται κι εκείνη του Κούντσιτσε της Τσεχοσλοβακίας, από την άποψη ότι και εδώ ο σχεδιασμός του νέου εργοστασίου σιδήρου και χάλυβα, που θα αποτελούσε τη σημαντικότερη επένδυση στο πλαίσιο του πενταετούς πλάνου ανάπτυξης της χώρας, δέχτηκε την επιρροή σχεδίων που είχαν καταρτιστεί πριν από τον πόλεμο. Ωστόσο, η Τσεχοσλοβακία παρέμεινε πιστή σ' αυτά τα προπολεμικά σχέδια για την επιλογή της τοποθεσίας, διευρύνοντας παράλληλα την κλίμακα του εγχειρήματος ώστε να συμφωνεί με τις επιταγές της σοσιαλιστικής

εκβιομηχάνισης. Ο σχετικός προπολεμικός σχεδιασμός προέβλεπε επέκταση του χυτηρίου σιδήρου στο Βιτκόβιτσε (Βιτκόβιτσε Ζελεζάρνι), που μετρούσε ήδη έναν αιώνα λειτουργίας. Το Κούντσιτσε, μια γειτονική περιοχή στα νότια του Βιτκόβιτσε, που περιλάμβανε και τις ανεκμετάλλευτες εκτάσεις στην αντίπερα όχθη του ποταμού Οστράβιτσε, αποτελούσε ιδανική τοποθεσία και εξαιτίας της εγγύτητάς του με το εργοστάσιο παραγωγής κοκ της πόλης Οστράβα. Η απειλή του πολέμου, όμως, στα 1938, έδωσε τέλος στα σχέδια των τότε ιδιοκτητών του εργοστασίου στο Βιτκόβιτσε, δηλαδή των οικογενειών Ρότσιλντ-Γκούτμαν.³⁰ Αντί να υλοποιήσουν, λοιπόν, το σχέδιο επέκτασης του εργοστασίου, προχώρησαν σε μερικό εκσυγχρονισμό της λειτουργίας του και έστρεψαν τμήμα του στην παραγωγή πολεμικού εξοπλισμού. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το χυτήριο του Βιτκόβιτσε —μέλος πλέον των επιχειρήσεων παραγωγής χάλυβα του Γ' Ράιχ που έφεραν το όνομα του ιδρυτή τους Χέρμαν Γκέρινγκ (1893-1946)—³¹ παρήγαγε κυρίως πυρομαχικά και εξαρτήματα για τους πυραύλους V-2.³²

Στις 20 Οκτωβρίου 1942 ξεκίνησαν οι εργασίες κατασκευής νέων εγκαταστάσεων στην περιοχή του Κούντσιτσε. Στο τέλος του πολέμου οι εργάτες που απασχολούνταν στο έργο της κατασκευής έφταναν τους 1.000. Η 20^ή Οκτωβρίου θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελεί τη γενέθλια ημέρα του νέου εργοστασίου στο Κούντσιτσε, αν κατά τη μεταπολεμική περίοδο δεν μεσολαβούσε μια σειρά από απρόβλεπτα γεγονότα. Αμέσως μετά την κατάπαυση του πυρός στα μέτωπα γύρω από την Οστράβα, 12.000 περίπου Γερμανοί αιχμάλωτοι κρατήθηκαν στα καινούργια κτήρια και στις εγκαταστάσεις του εργοστασίου.³³ Στη συνέχεια, η συνθήκη που υπογράφηκε μεταξύ της Τσεχοσλοβακίας και της Σοβιετικής Ένωσης στις 31 Μαρτίου 1945 χαρακτήριζε το καινούργιο εργοστάσιο πολεμική λεία, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την αποξήλωση και μεταφορά του στη Σοβιετική Ένωση.

Με διάταγμα του προέδρου Έντβαρντ Μπένες (1884-1948) της 23^{ης} Μαρτίου 1946 ό,τι είχε απομείνει από τα κτήρια που περιέβαλαν το εργοστάσιο του Κούντσιτσε κρατικοποιήθηκε και τα υπολείμματα του εργοστασίου ενσωματώθηκαν στο χυτήριο του Βιτκόβιτσε, δέκατο τέταρτο στη σειρά των επιχειρήσεων που μεταπολεμικά πέρασαν

στον έλεγχο του κράτους.³⁴ Η Κεντρική Διεύθυνση Χυτηρίων Σιδήρου και Χάλυβα της Τσεχοσλοβακίας δεν θα αργούσε να αναθέσει στο χυτήριο του Βιτκόβιτσε την κατάρτιση σχεδίων για την κατασκευή μιας νέας μονάδας με δυναμικότητα 1,5 εκατομμύρια τόνους ακατέργαστου χάλυβα ετησίως. Όταν το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας τόνισε την κρίσιμη σημασία που είχαν οι υπάρχουσες και οι προβλεπόμενες μονάδες στο Βιτκόβιτσε για την άμυνα της χώρας, η στροφή προς την παραγωγή πολεμικού εξοπλισμού εξασφάλισε στα εργοστάσια αυτά μια ξεχωριστή θέση στην οικονομία της Τσεχοσλοβακίας και τους έδωσε προτεραιότητα στα πλαίσια των κρατικών επενδυτικών προγραμμάτων, όπως και στην περίπτωση της Πολωνίας.

Το παρελθόν και το παρόν των πρώτων σοσιαλιστικών πόλεων

Οι πρώτες σοσιαλιστικές πόλεις της Ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή η Νόβα Χούτα, το Αϊζενχούτενσταντ και το Κούντσιτσε, όπως και οι χαλυβουργίες γύρω από τις οποίες αναπτύχθηκαν, προβλήθηκαν αρχικά ως ένα αντιπροσωπευτικό όσο και αξιοθαύμαστο επίτευγμα των νέων σοσιαλιστικών κοινωνιών. Ο σχεδιασμός τους υπάκουε στο όραμα μιας πόλης που ικανοποιεί όλες τις ανάγκες των εργατών-κατοίκων της, και συμπεριλάμβανε κοινωνικούς και πολιτιστικούς θεσμούς, όπως οι δημοτικές κοινόχρηστες εγκαταστάσεις, η έδρα του κόμματος και οι θυγατρικοί οργανισμοί του και η υψίστης σημασίας κεντρική πλατεία. Προφανώς, και στις τρεις περιπτώσεις η ύπαρξη του βιομηχανικού συγκροτήματος αποτέλεσε τον βασικό λόγο για την κατασκευή των αντίστοιχων πόλεων.³⁵ Παρ' όλα αυτά, ο σχεδιασμός καθεμιάς από αυτές μας δίνει μια εικόνα των λεπτών διαφορών μεταξύ των τριών περιπτώσεων. Τα αρχικά σχέδια του Αϊζενχούτενσταντ προέβλεπαν την κατασκευή μιας εκκλησίας,³⁶ αν και η πόλη θα την αποκτούσε τελικά μόνο μετά το 1989. Αντίθετα, η Νόβα Χούτα αγωνίστηκε και κέρδισε το δικαίωμα να κατασκευάσει εκκλησία ήδη από το 1961. Στη Νόβα Χούτα, όπως και στο Αϊζενχούτενσταντ, η κεντρική λεωφόρος της πόλης θα συνέδεε το κέντρο της με το εργοστάσιο και τις υψικαμίνους στην άλλη άκρη της (βλ. εικόνα 9.1).

Η επίδραση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας είναι φανερή σε πολλές πτυχές του αστικού σχεδιασμού. Κάθε μία από αυτές τις τρεις πόλεις είναι οργανωμένη σε «μικρές πολεοδομικές μονάδες», υποδιαιρείται δηλαδή σε οικιστικά συγκροτήματα με κατοικίες που μπορούν να στεγάσουν από 4.000 έως και 6.000 άτομα. Σε αυτά τα συγκροτήματα περιλαμβάνονταν «καταστήματα που εξυπηρετούν καθημερινές ανάγκες και προσφέρουν υπηρεσίες, καθώς και ιδρύματα που φροντίζουν για τη μόρφωση και την υγεία των παιδιών μας». ³⁷ Οι πρώτες κατοικίες που κατασκευάστηκαν, προτού δηλαδή ξεκινήσει η εφαρμογή της κεντρικής πολιτικής για τον αστικό σχεδιασμό, χτίστηκαν με τούβλα και ο εξοπλισμός τους ήταν αρκετά γενναιόδωρος. Διέθεταν όλες ευρύχωρη κουζίνα, μπάνιο με παράθυρο και ξύλινα δάπεδα. Ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός σήμανε το τέλος ανάλογων «ιμπεριαλιστικών» μεθόδων κατασκευής, όπως βλέπουμε να διατύπώνεται ρητά στην περίπτωση του Αϊζενχούτενσταντ:

Εικόνα 9.1

Η κεντρική λεωφόρος του Στάλινσταντ κατέληγε στο εργοστάσιο χάλυβα που διαφαίνεται στον ορίζοντα. Πηγή: Fricke/Dokumentationszentrum Alltagskultur der DDR (Eisenhüttenstadt) (Κέντρο Ιστορικών Τεκμηρίων για την Καθημερινή Ζωή στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, Φρίκε / Αϊζενχούτενσταντ).

Η ιμπεριαλιστική φιλοσοφία στο πεδίο της αρχιτεκτονικής ονομάζεται φονξιοναλισμός· πρέπει δηλαδή να ξεκινάμε από τη βάση της λειτουργίας μίας κατοικίας και από εκείνη των αναγκών. Κατά συνέπεια, η κατασκευή εξελίσσεται από το εσωτερικό προς το εξωτερικό, δημιουργώντας τον ασήμαντο χώρο που περιβάλλει την κουζίνα και το κρεβάτι, δημιουργώντας το WC. Το ωραίο και το ευγενές δεν θεωρούνται απαραίτητα. Φτηνές κατασκευές εξασφαλίζουν υψηλά κέρδη. Η περίοδος αυτή της παρακμής βρίσκεται πίσω μας!... Μπροστά μας, σε ένα ευτυχισμένο μέλλον, ανοίγεται μια νέα εποχή και έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι το μεγαλείο της εποχής μας θα εκφραστεί και στην αρχιτεκτονική της καινούργιας πόλης μας.³⁸

Το ιδανικό μιας νέας εποχής αποτελεί συστατικό στοιχείο των αναζητήσεων που χαρακτηρίζουν τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50. Στην πραγματικότητα, όμως, υπήρξαν κτήρια για την κατασκευή των οποίων δαπανήθηκαν πόροι αφειδώς. «Βατικανό» της Πολωνίας αποκαλούσαν οι εργάτες το πολυτελές κτήριο που στέγαζε τη διοίκηση του νέου πολωνικού χυτηρίου σιδήρου και χάλυβα. Το κόστος κατασκευής του ανά τετραγωνικό μέτρο (553 ζλότι) έκανε το Μέγαρο της Φιλαρμονικής της Βαρσοβίας, με τη μεγαλοπρεπή διακόσμησή του, να ωχριά μπροστά του. Το ίδιο το κόστος κατασκευής του Πολιτιστικού Μεγάρου της Βαρσοβίας, κτήριο-ορόσημο για την πόλη, έφτανε μόλις τα δύο τρίτα αυτής της τιμής ανά τετραγωνικό μέτρο. Την περίοδο εκείνη, ο μέσος όρος των δαπανών για την κατασκευή κτηρίων γραφείων στην Πολωνία ανερχόταν περίπου στο μισό της συνολικής δαπάνης για το πολωνικό «Βατικανό».³⁹

Ωστόσο, καθώς τα εργοστάσια σιδήρου και χάλυβα επεκτεινόταν, το πρόσταγμα της ιδεολογίας έδινε σιγά-σιγά τη θέση του στην πρακτική ανάγκη για νέες κατοικίες που εμφανιζόταν ολοένα και πιο επιτακτική. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η κατασκευαστική πρακτική στο Αϊζενχούτενσταντ στράφηκε στη χρήση μεγάλων προκατασκευασμένων δομικών στοιχείων, που μείωναν κατά πολύ το κόστος της κατασκευής. Στα τέλη της επόμενης δεκαετίας, η χρήση τέτοιων στοιχείων αποτελούσε πλέον τον κανόνα. Σήμερα, τα οικιστικά συγκροτήματα αυτού του είδους —γνωστά με τον όρο Plattenbaut— που συγκεντρώνουν αποκλειστικά σχεδόν κατοικίες χτισμένες εξ ολοκλήρου με προκατασκευασμένες πλάκες τσιμέντου, αντιπροσωπεύουν

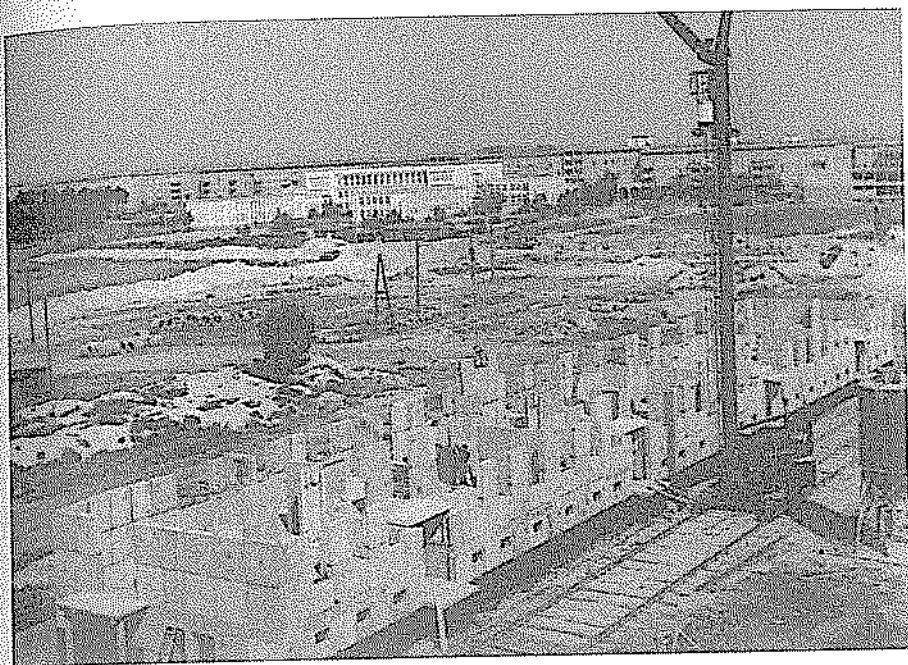

Εικόνα 9.2

Μικρά αστικά συγκροτήματα στη Νόβα Χούτα τη δεκαετία του 1950. Πηγή: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Oddział Nowa Huta (Ιστορικό Μουσείο της Πόλης της Κρακοβίας, Παράρτημα της Νόβα Χούτα).

μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες πτυχές της κληρονομιάς που άφησε πίσω της η διαδικασία της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης. Και στις τρεις πόλεις που εξετάζουμε, η διαφορά μεταξύ «παλιών» και «νέων» κατοικιών εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να είναι προφανής.

Στη Σοβιετική Ένωση ήταν ευρέως διαδεδομένη η χρήση της προκατασκευασμένης πλάκας τσιμέντου. Παραδόξως, η συγκεκριμένη κατασκευαστική τεχνολογία, που στηριζόταν στα προκατασκευασμένα μερικώς επεξεργασμένα στοιχεία, είχε αναπτυχθεί στη Γαλλία, στη Σουηδία και στη Φινλανδία στις αρχές της δεκαετίας του 1950.⁴⁰ Παρ' όλα αυτά, η Νόβα Χούτα δεν ακολούθησε εξαρχής αυτό το παράδειγμα, εφόσον τόσο ο διευθυντής του βιομηχανικού συνδέσμου που επέβλεπε την κατασκευή του νέου εργοστασίου όσο και ο επικεφαλής του έργου κατασκευής της ίδιας της πόλης δεν ενέκριναν τη χρήση

Εικόνα 9.3

Ανέγερση του πρώτου προκατασκευασμένου κτηρίου στο Αϊζενχούτενσταντ τη δεκαετία του 1960. Πηγή: Wolfgang Timme/Dokumentationszentrum Alltagskultur der DDR (Eisenhüttenstadt) (Κέντρο Ιστορικών Τεκμηρίων για την Καθημερινή Ζωή στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, Φρίκε / Αϊζενχούτενσταντ).

προκατασκευασμένων ή μερικώς επεξεργασμένων στοιχείων.⁴¹ Ωστόσο, η γιγάντωση των βιομηχανιών σιδήρου και χάλυβα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 συνοδεύτηκε από ανάλογη αύξηση του εργατικού δυναμικού, δημιουργώντας σοβαρό έλλειμμα στέγης. Για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα, η Νόβα Χούτα αναγκάστηκε να εντατικοποιήσει τους ρυθμούς κατασκευής, υιοθετώντας μεθόδους που στηρίζονταν ακριβώς στη χρήση προκατασκευασμένων πλακών. Η τυποποίηση της κατασκευαστικής μεθόδου επέτρεπε τη δημιουργία του απαιτούμενου αριθμού κατοικιών σε μικρό χρονικό διάστημα και με μικρό κόστος. Βέβαια, αυτές οι δυτικές λύσεις προσαρμόστηκαν στις τοπικές ανάγκες. Στη Νόβα Χούτα, φερ' ειπείν, χτίστηκαν κατοικίες

κατά το πρότυπο των «σουηδικών εργατικών πολυκατοικιών» αλλά χωρίς υπόγειο.

Ανάλογη φαίνεται η κατάσταση στην Οστράβα, που ήταν μια βιομηχανική πόλη ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η διαδικασία της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης, ωστόσο, ώθησε εργάτες από κάθε γωνιά της Τσεχοσλοβακίας να μετακομίσουν μαζικά στην πόλη. Προέκυψε έτσι η ανάγκη δημιουργίας νέων οικιστικών περιοχών. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 νέα οικιστικά συγκροτήματα ανεγέρθηκαν πλάι στις παραδοσιακές εργατικές κατοικίες. Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 η οικιστική ανάπτυξη θα στηριζόταν και εδώ σε έναν συνδυασμό παραδοσιακών μεθόδων κατασκευής και χρήσης προκατασκευασμένων στοιχείων.

Η ζήτηση για προκατασκευασμένες οικοδομές παραμένει σταθερή στη Νόβα Χούτα ακόμη και στις μέρες μας, καθώς στην Πολωνία εξακολουθεί να υφίσταται η ανάγκη για οικονομική στέγη. Στην Οστράβα το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στεγάζεται στα νέα προκατασκευασμένα οικιστικά συγκροτήματα. Εντούτοις, μειώνεται ο αριθμός των κατοίκων που στεγάζονται στις παλαιότερες εργατικές συνοικίες.⁴² Σε πόλεις της Ανατολικής Γερμανίας, όπως το Αϊζενχούτενταντ, υπάρχει πλήθος εγκαταλελειμμένων κατοικιών, αποτέλεσμα της μαζικής εξόδου του πληθυσμού από την πόλη και τα Platte, τα συγκροτήματα κατοικιών από προκατασκευασμένες πλάκες τσιμέντου. Την ίδια μοίρα ενδέχεται να έχει στο μέλλον και η Νόβα Χούτα ή το Κούντσιτσε, διότι η μαζική στροφή προς την οικοδόμηση προκατασκευασμένων κατοικιών, που χαρακτήρισε τη δεκαετία του 1970, είχε ως επακόλουθο τη δημιουργία φτηνών κατοικιών που σήμερα χρειάζονται δαπανηρές επεμβάσεις για την ανακαίνισή τους. Δυστυχώς, οι πόροι που απαιτούνται για τον σκοπό αυτό δεν είναι διαθέσιμοι, εφόσον οι περισσότεροι στεγαστικοί συνεταιρισμοί είναι υπερχρεωμένοι. Στην περίπτωση των σημαντικότερων συνεταιρισμών της Νόβα Χούτα, ποσοστό που αγγίζει το 30% των κατοίκων, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται πολλοί από τους πρώην εργάτες του χυτηρίου σιδήρου και χάλυβα, αδυνατεί εδώ και χρόνια να πληρώσει το ενοίκιο ή τις δόσεις των δανείων που τους εγκρίθηκαν για την αγορά διαμερισμάτων. Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος, αφού μεγάλα πο-

σοστά του πληθυσμού εξαρτώνται από μία εταιρεία και αναγκάζονται έτσι να φέρουν το βαρύ φορτίο της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς. Πρόκειται για μία από τις μείζονες κοινωνικοπολιτικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν όχι μόνον αυτές οι ίδιες οι πόλεις αλλά και οι ευρύτερες περιφέρειές τους.

Πόλη και εργοστάσιο/πολίτες και εργάτες

Οι νέες πόλεις υπήρξαν καθ' όλα εξαρτημένες από τις χαλυβουργίες γύρω από τις οποίες αναπτύχθηκαν, ιδίως κατά τη δεκαετία του 1950. Κατ' αρχάς, η εναλλαγή της βάρδιας στα χυτήρια σιδήρου και χάλυβα αποτέλεσε έναν από τους πλέον πρόδηλους τρόπους με τους οποίους το εργοστάσιο καθόριζε τον ρυθμό του αστικού βίου. Εξάλλου, σύμφωνα με τον σοσιαλιστικό χαρακτήρα των πόλεων αυτών, όλες οι τοπικές εταιρείες κοινής ωφέλειας ανήκαν στην ιδιοκτησία του κράτους και είχαν στενούς δεσμούς με τα εργοστάσια. Οι κοινοπραξίες του χάλυβα δεν ήλεγχαν μόνον τις ίδιες τις βιομηχανικές μονάδες και όλες τις δευτερεύουσες υπηρεσίες που προμήθευαν το εργατικό δυναμικό τους με τρόφιμα και καταναλωτικά αγαθά, αλλά και τα εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, την υδροδότηση, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της αστικής στέγης και των κοινωνικών θεσμών. Το χυτήριο του Αϊζενχούτενσταντ είχε στην ιδιοκτησία του το εργοστάσιο παραγωγής θερμικής ενέργειας, το μεγάλο αρτοποιείο της πόλης, την κοινοπραξία παραγωγής και επεξεργασίας κρέατος, μία εταιρεία μεταφορών, ένα συνεργείο αυτοκινήτων και μια υπηρεσία παροχής υπηρεσιών από ειδικευμένους τεχνίτες. Η ίδια η πόλη είχε χτιστεί σχεδόν αποκλειστικά με δομικά υλικά παραγωγής του εργοστασίου της ΕΚΟ (της Κοινοπραξίας Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής). Παραδείγματος χάριν, οι ελαφρείς κισσηρόλιθοι που είχαν χρησιμοποιηθεί στην τοιχοποιία και στις οροφές και στα κεραμίδια παράγονταν από το περίσσειμα σκουριάς των υψικαμίνων.⁴³ Ακόμη και τα παιδιά είχαν τη θέση τους στην ειδική σχέση μεταξύ εργοστασίου και πόλης. Οι εργάτες αναλάμβαναν κατά ομάδες να στηρίξουν συνολικά σχεδόν τη λειτουργία του σχολείου, καθιστώντας παράλληλα δυνατή τη διοργάνωση πολλών σχολικών εορτών και εκδρομών.⁴⁴ Και

στις τρεις υπό εξέταση πόλεις τα χυτήρια χάλυβα προσέφεραν καθοριστική βοήθεια στην υλοποίηση μεγάλων δημοτικών έργων, συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής γηπέδων, πολιτισμικών ιδρυμάτων και σχολείων.

Τα εργοστάσια καθόριζαν άλλωστε και την ίδια την έκταση των πόλεων. Η ανάπτυξή τους συμβάδιζε με την ανάπτυξη των εργοστασίων τους. Όσον αφορά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στις νέες αυτές πόλεις, η απασχόληση συνδεόταν άμεσα ή έμμεσα με τη λειτουργία των χυτηρίων. Όπως διαπιστώνουμε από το παράδειγμα της Νόβα Χούτα, όλες σχεδόν οι οικογένειες είχαν μία τουλάχιστον άμεση σχέση με τα χυτήρια σιδήρου και χάλυβα. Σε σύγκριση με τις

Εικόνα 9.4

Κατάστημα στη Νόβα Χούτα της δεκαετίας του '60. Πηγή: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Oddział Nowa Huta (Ιστορικό Μουσείο της Πόλης της Κρακοβίας, Παράρτημα της Νόβα Χούτα).

δύο άλλες περιπτώσεις, ο πληθυσμός της Νόβα Χούτα και το εργατικό δυναμικό του νέου χυτηρίου αυξήθηκε κυρίως λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης που χαρακτήρισε την περίοδο της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης. Μολονότι η παραδοσιακά εννοούμενη εργατική τάξη απουσίαζε αρχικά από την κοινωνική δομή της πόλης, η Νόβα Χούτα εξελίχθηκε εντούτοις σε μια χαρακτηριστική κοινότητα εργατών, στην οποία ήταν σχετικά μικρές οι διαφορές μεταξύ κοινωνικών τάξεων και επαγγελματικών ομάδων. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό γνώρισμα της πόλης υπήρξε η μεγάλη συγκέντρωση αντρικού πληθυσμού, ειδικότερα κατά τη δεκαετία του 1950 (βλ. πίνακα 9.1). Η Νόβα Χούτα διέθετε πολλά εργατικά ξενοδοχεία που φιλοξενούσαν κυρίως άντρες εργάτες οικαδομών.

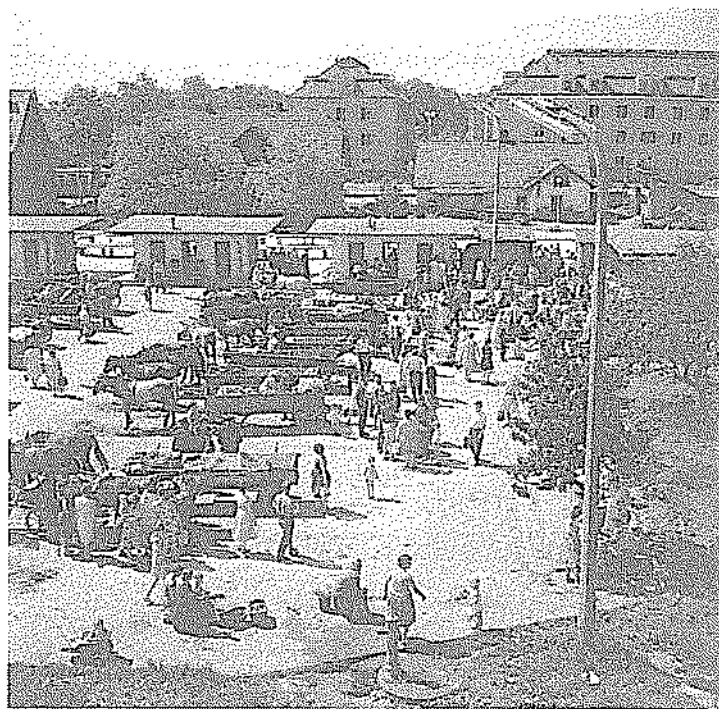
Πίνακας 9.1

Πληθυσμός και αριθμός εργατών στη Νόβα Χούτα κατά το διάστημα 1950-1970

Έτος	Πληθυσμός της Νόβα Χούτα (πόλη και περιφέρεια)			Αριθμός εργαζομένων στο εργοστάσιο		
	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
1950	10.926	7.920	18.846	567	166	733
1955	44.741	37.371	82.112	13.205	2.884	16.089
1960	54.400	46.690	101.090	16.709	2.276	18.985
1965	65.605	56.605	122.210	23.321	3.479	26.800
1970	85.115	76.304	161.419	26.864	4.660	31.524

Πηγή: Borkowski (1976: 22) και Τμήμα Προσωπικού του Χυτηρίου Huta im. Tadeusza Sendzimira S.A.

Ωστόσο, η υψηλή συγκέντρωση νεανικών πληθυσμών στις πρώτες σοσιαλιστικές πόλεις συνεπαγόταν ένα σημαντικό κοινωνικό κόστος. Αποκομμένοι από το οικείο περιβάλλον τους, οι νεαροί εργάτες γνώριζαν δυσκολίες στην προσπάθειά τους να ζήσουν σε έναν ξένο τόπο, όπου εργάζονταν υπό συνθήκες συχνά επικίνδυνες. Τα φαινόμενα του αλκοολισμού και της εγκληματικότητας προσέλαβαν σταδιακά ανησυχητικές διαστάσεις και στις τρεις πόλεις. Συνηθισμένα, άλλωστε, διέξοδο για τους νέους αποτέλεσαν οι διάφορες υποκοουλτούρες, τις

Εικόνα 9.5

Υπαιθρια αγορά στη Νόβα Χούτα τη δεκαετία του 1950. Πηγή: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Oddzial Nowa Huta (Ιστορικό Μουσείο της Πόλης της Κρακοβίας, Παράρτημα της Νόβα Χούτα).

οποίες το κόμμα και οι υπεύθυνοι για τη λήψη των αποφάσεων δεν έβλεπαν με καλό μάτι. Στη Νόβα Χούτα της δεκαετίας του '50 οι Bikiniarze (νεαροί του μικίνι) φορούσαν φανταχτερά ρούχα, απέρριπταν τις πολιτικές και κοινωνικές αξίες του σοσιαλιστικού συστήματος και ταυτίζονταν με τη δυτική και αμερικανική μαζική κουλτούρα. Η επαναστατική αυτή στάση εκδηλωνόταν στις μουσικές προτιμήσεις και στη μόδα.⁴⁵

Με το πέρασμα του χρόνου, οι δημοτικές αρχές των σοσιαλιστικών πόλεων απέκτησαν έναν βαθμό αυτονομίας και πολλές από τις αποφασιστικές αρμοδιότητες για τοπικά ζητήματα περιήλθαν στα χέρια τους. Παγιώθηκε έτσι και η μορφή της σχέσης μεταξύ εργοστασίου και πόλης. Πρόκειται για το μονοπάτι της αστικής ανάπτυξης που θα

οδηγούσε προοδευτικά από μία σχέση απόλυτης εξάρτησης κατά το αρχικό στάδιο της δημιουργίας, στην εδραίωση μιας σχετικής αυτοδιοικητικής ανεξαρτησίας. Ωστόσο, και ως προς αυτή την εμπειρία, οι διαφορές μεταξύ των τριών πόλεων μοιάζουν έντονες. Εκεί που οι νέοι δήμοι αποτελούσαν συνοικίες μεγαλύτερων πόλεων, όπως στην περίπτωση της Κρακοβίας και της Οστράβα, η εξάρτησή τους από το χυτήριο χάλυβα ήταν πολύ μικρότερη απ' ό,τι στην περίπτωση του Αϊζενχούτενσταντ, όπου η πλήρης αλληλεξάρτηση χυτηρίου και πόλης εξακολουθεί να υφίσταται αναλλοίωτη ακόμη και σήμερα.

Διαφορές εξακολουθούν να υπάρχουν και όσον αφορά το δημογραφικό προφίλ των τριών πόλεων, μολονότι τα εργοστάσια παραμένουν ο βασικός παράγοντας καθορισμού του. Η μείωση του εργατικού δυναμικού συνεπάγεται και συρρίκνωση των πόλεων και των συνοικιών τους. Παρότι η Κρακοβία διατηρεί μια δημογραφική ισορροπία, το Αϊζενχούτενσταντ —πόλη που συγκέντρωνε κάποτε τα μεγαλύτερα ποσοστά νεαρού πληθυσμού της Γερμανίας— απειλείται από ραγδαία γήρανση του πληθυσμού του. Το 1960 ο μέσος όρος ηλικίας των κατοίκων ήταν τα 27,5 έτη. Σήμερα, το Αϊζενχούτενσταντ πλήττεται σε ανησυχητικό βαθμό από το φαινόμενο της αποδημίας νέων κυρίως ατόμων. Ο αριθμός των κατοίκων που εγκατέλειψαν την πόλη από το 1989 έως και το 2004 ανέρχεται στις 15.000. Σε αντίθεση με τη Νόβα Χούτα και το Κούντσιτσε, το Αϊζενχούτενσταντ είχε χτιστεί σε αναξιοποίητες εκτάσεις και η μοναδική πόλη στην οποία μπορεί να στραφεί για βοήθεια είναι το Φίρστενμπεργκ, στον ποταμό Όντερ, που έχει πλούσια ιστορία, αλλά είναι πολύ μικρή. Σήμερα, η σοβαρή έλλειψη θέσεων εργασίας καθιστά αδύνατη την απορρόφηση των 38.000 κατοίκων του Αϊζενχούτενσταντ, σε αντίθεση με όσα ισχύουν σε μεγαλύτερες πόλεις όπως η Οστράβα των 315.000 κατοίκων ή η Κρακοβία των 750.000, στην οποία ενσωματώθηκε η Νόβα Χούτα το 1951. Στις πόλεις αυτές, οι κάτοικοι μπορούν να αναζητήσουν εργασία σε άλλες βιομηχανικές περιοχές, στον τομέα των υπηρεσιών ή της εκπαίδευσης (στα πανεπιστήμια, για παράδειγμα) τη στιγμή που οι κάτοικοι του Αϊζενχούτενσταντ καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο εξίσου δυσοίωνες προοπτικές: τη φυγή ή την κοινωνική εξαχρείωση. Το ποσοστό των εγκαταλελειμμένων κατοικιών στο Αϊζενχούτενσταντ αγγίζει το

18%, πραγματικότητα που φαντάζει αδιανόητη στην Κρακοβία ή στην Οστράβα, καθώς εκεί η απόκτηση μιας ιδιόκτητης κατοικίας εξακολουθεί να αποτελεί στόχο, κυρίως για τους νέους.

Εντούτοις, παρά τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζουν αυτά τα τρία κέντρα της χαλυβουργίας δεν έχουν αποβιομηχανιστεί πλήρως, σε αντίθεση με πολλές περιοχές της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ, όπου οι μισές από τις θέσεις εργασίας στη βιομηχανία χάλυβα της χώρας χάθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Στο Αϊζενχούτενσταντ, που δείχνει να έχει πληγεί περισσότερο, το χυτήριο χάλυβα απασχολεί σήμερα λιγότερο από το ένα τρίτο του συνολικού εργατικού δυναμικού που απασχολούσε το 1989, έτος κατά το οποίο καταγράφεται ο μέγιστος αριθμός εργατών στην ιστορία του, αλλά ακόμη και αυτό δεν μπορεί να συγκριθεί με το οριστικό κλείσιμο των χυτηρίων στην ευρύτερη περιοχή του. Πίτσμπουργκ και τις καταστροφικές συνέπειές του για πολλές πόλεις που αναπτύχθηκαν γύρω από τη χαλυβουργία. Ενώ το Αϊζενχούτενσταντ θα έχανε το 25% του πληθυσμού του σε διάστημα δεκαπέντε ετών, το Μπράντοκ, η πόλη του Πίτσμπουργκ που δέχτηκε το σκληρότερο ίσως χτύπημα από την αποδυνάμωση της χαλυβουργίας, έχασε το 40% σχεδόν του πληθυσμού της μέσα σε διάστημα μίας μόλις δεκαετίας. Παραδόξως, ωστόσο, είναι πολύ πιθανό η σωτηρία πόλεων όπως το Αϊζενχούτενσταντ, η Νόβα Χούτα και το Κούνττσιτσε να έρθει τελικά μέσα από τις εξελίξεις στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία του καπιταλισμού. Σήμερα, έπειτα από πολλές περιπέτειες και ανατροπές που χαρακτήρισαν την περίοδο μετά το 1989, οι βιομηχανικές μονάδες και στις τρεις πόλεις ανήκουν στον όμιλο Arcelor Mittal, τον μεγαλύτερο παγκοσμίως παραγωγό σιδήρου και χάλυβα. Προς το παρόν, η ευημερία αυτών των χαλυβουργικών κοινοτήτων εξαρτάται από τη συνεχιζόμενη ανάπτυξη της χαλυβουργίας, που είναι αποτέλεσμα της διαδικασίας εκβιομηχάνισης κρατών όπως η Ινδία και η Κίνα.

Η κυκλοφορία της τεχνολογίας

Κατά τη διάρκεια του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, διαδικασία που συνοδεύτηκε από την ανάλογη κομπορρημοσύνη, κάθε μία

από τις χώρες του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ διέγραφε στην ουσία τη δική της πορεία ως προς τη βιομηχανική ανάπτυξη. Η εκβιομηχάνιση στηρίχτηκε στις πρώτες ύλες και στα κεφαλαιουχικά αγαθά των μελών του Συμβουλίου Οικονομικής Αλληλοβοήθειας (KOMEKON). Μετά την κλιμάκωση του Ψυχρού Πολέμου στα 1948, η KOMEKON έστρεψε την προσοχή της στις σημαντικές δυνατότητες που ενδέχεται να εξασφαλίσει η στενή συνεργασία μεταξύ των σοσιαλιστικών οικονομιών.⁴⁶ Το σιδηρούν παραπέτασμα καθιστούσε τον σοσιαλιστικό καταμερισμό της εργασίας και την ενοποίηση των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης μια πολιτική και οικονομική αναγκαιότητα, αποτελώντας συγχρόνως και τον αντίποδα της ενσωμάτωσης στη Δύση.⁴⁷ Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ο έλεγχος βασικών τομέων της οικονομίας όπως η παραγωγή σιδήρου και χάλυβα και η ενέργεια βρισκόταν στα χέρια της Σοβιετικής Ένωσης. Στην περίπτωση της Πολωνίας, αυτό είχε επιπτώσεις τόσο στην εξόρυξη σιδηρομεταλλεύματος όσο και στη διαχείριση των εγκαταστάσεων παραγωγής. Το γεωγραφικό επίκεντρο των διακρατικών οικονομικών σχέσεων θα άλλαζε ριζικά κατά τα τέλη του 1947 και τις αρχές του 1948, όπως ακριβώς συμβαίνει και σήμερα με τη μετάβαση στην οικονομία της αγοράς.

Η απόρριψη από την Πολωνία του Σχεδίου Μάρσαλ το 1948 έδωσε τέλος στη συνεργασία της χώρας με τις ΗΠΑ για την κατασκευή του νέου χυτηρίου σιδήρου και χάλυβα. Ωστόσο, η Πολωνία δεν μπορούσε να αναπτύξει τη βαριά βιομηχανία της δίχως πρόσβαση σε ξένες τεχνολογίες, ακριβώς όπως είχε συμβεί και με τη Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30. Ως εκ τούτου, το πολωνικό Συμβούλιο του Κεντρικού Οργανισμού Βιομηχανιών Σιδήρου στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει την απαραίτητη βοήθεια για την κατασκευή του νέου χυτηρίου σιδήρου και χάλυβα, ήρθε σε επαφή με ειδικούς από τη Σοβιετική Ένωση. Τη θέση Αμερικανών μηχανικών στον σχεδιασμό του νέου χυτηρίου πήραν Σοβιετικοί μηχανικοί από το Κρατικό Ινστιτούτο Σχεδιασμού Βιομηχανιών Σιδήρου και Χάλυβα «Γκιπρομέζ» της Μόσχας, σύμφωνα με τη Συνθήκη για τη Διάθεση Βιομηχανικών Εγκαταστάσεων που υπογράφηκε μεταξύ Πολωνίας και Σοβιετικής Ένωσης τον Ιανουάριο του 1948.⁴⁸ Εκτός του σχεδιασμού, οι Σοβιετικοί αναλάμβαναν την προμήθεια και του μηχανολογικού εξο-

πλισμού. Αυτή η αλλαγή κατεύθυνσης αφηνidiaσε αλλά και προβλημάτισε τους Πολωνούς μηχανικούς. Μολονότι πρόθυμοι να εξοικειωθούν με τις σοβιετικές μεταλλουργικές πρακτικές, τα προβλήματα για την απόκτηση και την προσαρμογή της νέας τεχνολογίας ήταν πολλά. Μεταξύ άλλων, οι Πολωνοί μηχανικοί καλούνταν να δώσουν λύσεις σε τεχνικά ζητήματα όπως το γιγάντιο μέγεθος των σοβιετικών υψικαμίνων, το πέρασμα από τις παραδοσιακές καμίνους στην τεχνολογία υψηλής πίεσης και στην κατασκευή υψικαμίνων δίχως τα κατάλληλα, κατά τη γνώμη τους, συστήματα ψύξης.⁴⁹

Παρ' όλα αυτά, οι αμερικανικές καταβολές της σοβιετικής τεχνολογίας που διαδόθηκε στην Ανατολική Ευρώπη παρέμεναν ευδιάκριτες. Η τεχνολογία που είχε εφαρμοστεί στην περίπτωση του Μαγκνιτογκόρσκ, του σημαντικότερου χυτηρίου σιδήρου και χάλυβα κατά την περίοδο της σοβιετικής εκβιομηχάνισης τη δεκαετία του 1930, είχε τις ρίζες της στην Ιντιάνα και στο Οχάιο των ΗΠΑ. Τα σχέδια για αυτό το πρωτοποριακό σοβιετικό εργοστάσιο, που θα αποτελούσε πρότυπο για πολλές μεταγενέστερες βιομηχανικές μονάδες, είχαν δημιουργηθεί από τη μηχανολογική και τεχνική εταιρεία του Άρθουρ Γκλεν ΜακΚι (1871-1956) που είχε έδρα το Κλίβελαντ του Οχάιο.⁵⁰ Την πόλη του Μαγκνιτογκόρσκ ανέλαβαν να σχεδιάσουν Γερμανοί αρχιτέκτονες που είχαν συνεργαστεί με τον Ερνστ Μάι (1886-1970) στον σχεδιασμό νέων οικιστικών περιοχών της Φρανκφούρτης. Πράγματι, ήταν πολλοί οι Αμερικανοί και Γερμανοί ειδικοί —αρχιτέκτονες και μηχανικοί— που εμπνεύστηκαν από τη διαδικασία της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης και συμμετείχαν σε αυτή με ενθουσιασμό στη δεκαετία του '30.⁵¹ Η σοβιετική εκβιομηχάνιση διένυε την περίοδο της αιχμής της την ίδια στιγμή που η Δύση άσθμαινε υπό το βάρος της οικονομικής ύφεσης.⁵² Το 1930 ο αριθμός των ξένων εργατών και ειδικών που εργάζονταν στη Σοβιετική Ένωση —μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν 600 αρχιτέκτονες από τη Γερμανία και 1.000 ειδήμονες σε διάφορα πεδία από τις ΗΠΑ— έφτανε τις 4.500. Καθώς πλησίαζε η ολοκλήρωση του πρώτου πενταετούς αναπτυξιακού προγράμματος, ο πληθυσμός των ξένων ειδικών και των οικογενειών τους άγγιζε τις 35.000.⁵³ Τους 30.000 περίπου καταδίκους που είχαν σταλεί στο Μαγκνιτογκόρσκ για καταναγκαστικά έργα, συμπεριλαμβανομένων των

«κουλάκων» που είχαν αντισταθεί στην κολεκτιβοποίηση της γης και άλλων θυμάτων του σταλινισμού, συμπλήρωναν εθελοντές εργάτες από όλο τον κόσμο, μεταξύ των οποίων και ο νεαρός Γερμανός κομμουνιστής Έριχ Χόνεκερ (1912-1994).

Η αμερικανικής καταγωγής τεχνολογία που διακινήθηκε στην Ανατολική Ευρώπη μέσω της Σοβιετικής Ένωσης με καθυστέρηση δύο περίπου δεκαετιών, είχε ήδη υποστεί προσαρμογές, όταν έφτασε στη Νόβα Χούτα. Την προετοιμασία του πολωνικού έργου ανέλαβαν 800 υπάλληλοι του ινστιτούτου Γκιπρομέζ με εικοσαετή πείρα από τη συμμετοχή τους στο έργο σχεδιασμού και κατασκευής του χαλυβουργείου Ζαποριστάλ στην Ουκρανία. Σε πλήρη αντίθεση με τις αμερικανικές βιομηχανίες, το νέο χυτήριο σχεδιάστηκε εξ αρχής ως κρατική επιχείρηση. Το ίδιο το σοβιετικό πρότυπο θα προσαρμοζόταν, ώστε να ανταποκρίνεται στην πολωνική πραγματικότητα. Στο Μαγκνιτογκόρσκ οι Σοβιετικοί είχαν μεταφέρει εργάτες από όλη την επικράτεια, ακόμη και από περιοχές που απέιχαν μέχρι και 1.000 χιλιόμετρα και περισσότερα από την πόλη.⁵⁴ Εφόσον είκοσι χρόνια αργότερα το σύστημα των καταναγκαστικών έργων ήταν απλώς αδύνατον να εφαρμοστεί στη ΛΔΓ, την Πολωνία ή την Τσεχοσλοβακία, οι τοπικές συνθήκες και η σαφώς μικρότερη κλίμακα των έργων αποτελούσαν παράγοντες σημαντικούς για τη διαδικασία σύλληψης και υλοποίησής τους. Ενώ οι πρότυπες σοβιετικές πόλεις της δεκαετίας του '30 είχαν οικοδομηθεί εκ του μηδενός, κυριολεκτικά στη μέση του πουθενά, όλες σχεδόν οι σοσιαλιστικές πόλεις της δεκαετίας του '50 δημιουργήθηκαν κοντά σε υπάρχοντα αστικά κέντρα, όπως η Κρακοβία, η Οστράβα, η Φρανκφούρτη στον Όντερ ή το Βερολίνο.

Αυτές οι τρεις ανατολικοευρωπαϊκές πόλεις στηρίζονταν σε διαφορετικό βαθμό στη σοβιετική τεχνολογία. Η σοβιετική τεχνολογία σαφώς έπαιξε ρόλο πιο καθοριστικό για την ανάπτυξη της Νόβα Χούτα, ειδικότερα στη διάρκεια της δεκαετίας του '50, απ' ό,τι στο Αϊζενχούτενταντ και στο Κούντσιτσε. Και στις τρεις περιπτώσεις πάντως, η Σοβιετική Ένωση υπήρξε ο βασικός προμηθευτής των πρώτων υλών για τη λειτουργία των αντίστοιχων εργοστασίων. Συμφωνίες που αφορούσαν τη μεταφορά πρώτης ύλης έκριναν, στην περίπτωση της ΛΔΓ, την επιλογή της τοποθεσίας για το νέο χυτήριο. Από την άλλη πάλι,

ειδικότερα σε σύγκριση με την Πολωνία, η σοβιετική τεχνολογία αποδείχτηκε λιγότερο σημαντική για το χυτήριο της ΕΚΟ στο Αϊζενχούτενσταντ, καθώς η Γερμανία είχε μακρά παράδοση στην επεξεργασία σιδήρου και χάλυβα. Χαρακτηριστική είναι η ένσταση που εξέφρασε ο Σοβιετικός πρόεδρος της Μόνιμης Επιτροπής της ΚΟΜΕΚΟΝ για τις Βιομηχανίες Μαύρων Μετάλλων κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στο Αϊζενχούτενσταντ, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, για τον ακραιφνώς γερμανικό σχεδιασμό των υψικαμίνων στο χυτήριο της ΕΚΟ. Επιχείρησε μάλιστα να πείσει τη διεύθυνση του εργοστασίου να τις αντικαταστήσει με υψικαμίνους σχεδιασμένες κατά τα σοβιετικά πρότυπα που ήταν, υποτίθεται, «σταθερότερες και πιο αποδοτικές».⁵⁵

Η είσοδος ξένων επισκεπτών σε κάποιες από τις βιομηχανικές μονάδες της Σοβιετικής Ένωσης ήταν απαγορευμένη, πράγμα που συχνά δυσχέρανε τις διακρατικές σχέσεις στο εσωτερικό του ανατολικού μπλοκ. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, για παράδειγμα, η Κοινοπραξία Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής [ΕΚΟ] θέλησε να αξιολογήσει τη λειτουργία των ελασματουργείων στο Χυτήριο Ίλιτς του Ζντάνοβ (Μαριούπολη), καθώς διερευνούσε την πιθανότητα εφαρμογής της συγκεκριμένης τεχνολογίας στο εργοστάσιο του Αϊζενχούτενσταντ, χωρίς ωστόσο να τα καταφέρει, αφού η είσοδος ξένων στο σοβιετικό εργοστάσιο δεν ήταν δυνατή.⁵⁶ Οι Πολωνοί ειδικοί θα αντιμετώπιζαν παρόμοια προβλήματα, τη στιγμή μάλιστα που η Πολωνία εξαρτάτο πολύ περισσότερο από τη σοβιετική τεχνολογία απ' ό,τι η Γερμανία. Το φθινόπωρο του 1949 στελέχη από τη Νόβα Χούτα πραγματοποίησαν τη μία και μοναδική επίσκεψη που τους αναλογούσε στο σοβιετικό χαλυβουργείο Ζαποριστάλ, που αποτέλεσε και πρότυπο για το πολωνικό χυτήριο.⁵⁷

Στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας ο προσανατολισμός και οι στόχοι των νέων επενδύσεων, που αρχικά απέβλεπαν στην επέκταση και στον εκσυγχρονισμό των ήδη υπάρχοντων, παλαιών χαλυβουργείων της Οστράβα, θα επαναπροσδιορίζονταν μετά την καθοριστική καμπή στις οικονομικές σχέσεις των σοσιαλιστικών χωρών με τη Δύση. Στο Κούντσιτσε, όπως και στη ΛΔΓ, η επιρροή της σοβιετικής τεχνολογίας υπήρξε σε πρώτη φάση πολύ μικρότερη απ' ό,τι στην περίπτωση της Πολωνίας. Το χυτήριο του Κούντσιτσε βασίστηκε κατά μείζονα λόγο

στο παράδειγμα του γειτονικού εργοστασίου του Βιτκόβιτσε άρα και στην εντόπια τεχνολογία.

Παρόλο που ο Ψυχρός Πόλεμος και το εμπάργκο διέκοψαν απότομα τις επαφές μεταξύ Δύσης και Ανατολής, τα τρία χυτήρια δεν έπαψαν να επιζητούν τη συνεργασία με δυτικούς εταίρους. Στην πραγματικότητα, το εμπάργκο θα ζημίωνε οικονομικά πολλές εταιρείες της Δύσης, κυρίως της Αγγλίας και των ΗΠΑ που στηρίζονταν σε συναλλαγές με τις ανατολικές χώρες. Πάντως, δεν έλειψαν σε κάποιες περιπτώσεις οι εξαγωγές κεφαλαιουχικών αγαθών από τη Δύση προς αυτές τις χώρες. Μέχρι τον Αύγουστο του 1950, οπότε και ο Τσώρτσιλ θα καταδίκαιζε την εξαγωγή εξοπλισμού προς όφελος της πολωνικής και σοβιετικής βαριάς βιομηχανίας, οι Πολωνοί και Σοβιετικοί εμπορικοί αντιπρόσωποι στο Λονδίνο είχαν δεχτεί πολλές προσφορές από βρετανικές εταιρείες. Ακόμη και στα τέλη του 1950, η βρετανική εταιρεία των αδελφών Κρέιβεν μεσολάβησε επιτυχώς στη βρετανική κυβέρνηση υπέρ της αύξησης των εξαγωγών προς την Ανατολική Ευρώπη.

Οι διαξιφισμοί μεταξύ των μελών της βρετανικής κυβέρνησης για την ανάγκη διακοπής των εμπορικών συμφωνιών με την Πολωνία και περιορισμού των εμπορικών σχέσεων με την Ανατολική Ευρώπη ήταν σφοδροί. Επρόκειτο για μία απόφαση που δίχαζε τα μέλη του Κοινοβουλίου. Σε αντίθεση με τον Τσώρτσιλ, ο πρωθυπουργός Κλήμεντ Άτλι (1883-1967) υποστήριζε τη συνέχιση των εξαγωγών προς τις ανατολικές χώρες στο πλαίσιο συμβολαίων που είχαν ήδη υπογραφεί.⁵⁸ Στο μεταξύ, οι εκστρατείες ψυχροπολεμικής προπαγάνδας είχαν ξεκινήσει σε Ανατολή και Δύση.⁵⁹ Η κυβέρνηση του Λονδίνου απέδωσε την ευθύνη για το κύμα των απεργιών που σάρωσε τη Μεγάλη Βρετανία τον Σεπτέμβριο του 1950 στους εκπροσώπους των συνδικάτων «που είχαν επιστρέψει από τη Βαρσοβία με κατάλληλες οδηγίες».⁶⁰ Ωστόσο, η ΛΔΓ έστρεφε την προπαγάνδα της κυρίως εναντίον των ΗΠΑ.⁶¹

Ο αμερικανικός επεμβατισμός διαίρεσε τη Γερμανία με στόχο να μετατρέψει το δυτικό τμήμα της σε γραμμή παραγωγής για την προετοιμασία του προγραμματισμένου τρίτου παγκοσμίου πολέμου κατά της Σοβιετικής Ένωσης, των λαϊκών δημοκρατιών και της ΛΔΓ ειδικότερα. Οι ΗΠΑ διατηρούν κατασκόπους και σαμποτέρ στο έδαφος της ΛΔΓ για να καταστρέφουν τα ειρηνικά έργα για την ευημερία των εργατών.⁶²

Τέτοιες εκστρατείες προπαγάνδας είχαν ως αποτέλεσμα την κινητοποίηση όχι μόνον των εργατών στο χυτήριο του Αϊζενχούτενσταντ, αλλά και σύσσωμου του πληθυσμού της πόλης. Ακολουθώντας το παράδειγμα που έδωσαν οι εκπρόσωποι των εργατών στο εργοστάσιο της ΕΚΟ, οι κάτοικοι της πόλης έστειλαν αναρίθμητες επιστολές στον πρόεδρο των ΗΠΑ, εκφράζοντας τη διαμαρτυρία τους για την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου να θέσει το Κομμουνιστικό Κόμμα εκτός νόμου.⁶³ Ο τόνος της ψυχροπολεμικής προπαγάνδας, συνεπώς, ήταν ο ίδιος και στις δύο πλευρές της ηπείρου, παρά τις ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των εν λόγω οικονομικοπολιτικών συστημάτων.

Η οξεία αντιπαράθεση στο επίπεδο του επίσημου λόγου καθιέρωσε τις εμπορικές σχέσεις και τη συνεργασία με τη Δύση ολοένα και δυσκολότερες. Πολλές επιχειρήσεις και πάλαι ποτέ συνεργάτες από αμφότερα τα οικονομικά στρατόπεδα προσπάθησαν να ομαλοποιήσουν την κατάσταση χωρίς μεγάλη επιτυχία. Οι σχέσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης θα άρχιζαν να παρουσιάζουν βελτίωση μόλις τη δεκαετία του 1960, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για τη μεταφορά εξοπλισμού στη Νόβα Χούτα από την Αυστρία και την Ιαπωνία. Στάθηκε μάλιστα δυνατόν να γίνουν αγορές ειδών εξοπλισμού που περιλαμβάνονταν στον κατάλογο του δυτικού εμπάργκο. Καθοριστικός ήταν ο ρόλος των προσωπικών επαφών με μέλη της πολωνικής διασποράς (τα 11 εκατομμύρια Αμερικανών πολωνικής καταγωγής), που διευκόλυναν την εισαγωγή εξοπλισμού από τις ΗΠΑ. Αποτέλεσμα της διαδικασίας φιλελευθεροποίησης που ξεκίνησε στην Πολωνία το 1956 υπήρξε η συνάντηση δύο Πολωνο-Αμερικανών βιομηχάνων με τον αναπληρωτή πρωθυπουργό της Πολωνίας, η πρώτη στο είδος της, στο πλαίσιο της οποίας συζητήθηκε η παράδοση ενός γαλβανιστηρίου για το εργοστάσιο της Νόβα Χούτα. Σε συνεργασία με τη χαλυβουργία *Aimco*, η εταιρεία *Σεντσίμπερ*, που ιδρύθηκε το 1956 στο Γουότερμπερι του Κονέτικατ από απόδημους Πολωνούς, ολοκλήρωσε και παρέδωσε το γαλβανιστήριο το 1961, με την οικονομική υποστήριξη της Τράπεζας Εισαγωγών-Εξαγωγών της Νέας Υόρκης.⁶⁴ Η επιτυχία του έργου αυτού οφείλεται εν μέρει στη στρατηγική υποστήριξη που οι ΗΠΑ πρόσφεραν στην Πολωνία, χώρα που θεωρείτο ο «αδύναμος κρίκος» του ανατολικού μπλοκ, κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής σύ-

γκρούσης, συμπεριλαμβανομένων των άμεσων διαπραγματεύσεων σε διπλωματικό επίπεδο μεταξύ των δύο χωρών. Η επιτυχία του οφείλεται επίσης στο ότι ο Ταντέους Ζεντσίμιρ ήταν πολύ γνωστός και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στον χώρο της βιομηχανίας. Τα κίνητρα του ίδιου άλλωστε δεν ήταν αμιγώς οικονομικά, αλλά εκπορεύονταν και από το αίσθημα του πατριωτικού καθήκοντος. Όπως αναφέραμε και ωρρίτερα, το εργοστάσιο της Νόβα Χούτα θα έπαιρνε το όνομά του το 1989, επιβεβαιώνοντας έτσι τη φήμη του.

Τη δεκαετία του 1960 και η ΛΔΓ θα ξεκινούσε διαπραγματεύσεις με εταιρείες της Δύσης σε αναζήτηση απαντήσεων σε μηχανολογικά προβλήματα που προέκυπταν από τη λειτουργία των χυτηρίων της. Κράτη που είχαν επισήμως τηρήσει στάση ουδετερότητας, όπως η Αυστρία, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο σε τούτη την κυκλοφορία της τεχνολογίας, που είχε φορά αντίθετη προς το κυρίαρχο ρεύμα της εποχής. Το καλοκαίρι του 1961 έλαβαν χώρα ευρείας κλίμακας ανταλλαγές μηχανολογικής τεχνογνωσίας μεταξύ ΛΔΓ και Αυστρίας. Εκπρόσωποι της Κοινοπραξίας Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής και των αρμόδιων υπουργείων και κρατικών φορέων φιλοξενήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στις πόλεις Λιντς και Ντόναβιτς (τμήμα του σημερινού Λέμπεν), όπου μελέτησαν τη λειτουργία του πρωτοποριακού συστήματος παραγωγής χάλυβα σε μεταλλάκτες εμφύσησης καθαρού οξυγόνου στο εργοστάσιο της *Αυστριακής Βιομηχανίας Σιδήρου και Χάλυβα Vereinigte [VÖESt – Österreichische Eisen- und Stahlwerken]*.⁶⁵ Η επίσκεψη αποσκοπούσε στην απόκτηση της αυστριακής τεχνογνωσίας και στην αξιοποίηση της δεκαετούς πείρας που είχαν αποκομίσει οι δύο αυστριακές πόλεις από την εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου, στο πλαίσιο λειτουργίας του νέου χυτηρίου χάλυβα, που επρόκειτο να κατασκευαστεί στο Αϊζενχούτενσταντ.⁶⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μεταλλάκτες εμφύσησης καθαρού οξυγόνου, γνωστοί ως «μεταλλάκτες LD» (Linz-Donawitz), θα αποτελούσαν κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν τη βασική μέθοδο παραγωγής χάλυβα παγκοσμίως. Το 2003 ο χάλυβας που παραγόταν με τη μέθοδο αυτή ισοδυναμούσε με το 63% του συνολικού παγκόσμιου προϊόντος.

Φυσικά, η Σοβιετική Ένωση δεν υπήρξε αμέτοχη σε τούτη τη διαδικασία κυκλοφορίας της τεχνολογικής γνώσης εν μέσω του Ψυχρού

Πολέμου. Απεναντίας, παράλληλα με τη ΛΔΓ, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία και τη Ρουμανία θα διαπραγματεύονταν με την Αυστρία και οι Σοβιετικοί. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και ειδικότερα μετά την επίσκεψη του Νικίτα Χρουστσόφ (1894-1971) στο Λιντς, διαπραγματεύσεις με την Αυστριακή Βιομηχανία Σιδήρου και Χάλυβα έλαβαν χώρα και στη Σοβιετική Ένωση, με επίκεντρο τον ολοκληρωμένο σχεδιασμό δύο καινούργιων χυτηρίων για το βιομηχανικό συγκρότημα του Λίπετσκ. Στις συνομιλίες, που τη σοβιετική πλευρά εκπροσωπούσε η Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού της Μόσχας, συζητήθηκαν ζητήματα που αφορούσαν το εμπόριο και την κυκλοφορία της τεχνολογίας μεταξύ της Δύσης και των χωρών του ανατολικού μπλοκ. Αυτά ήταν ζητήματα κρίσιμης σημασίας για όλες τις χώρες-μέλη της ΚΟΜΕΚΟΝ. Πάγιος στόχος της Μόσχας υπήρξε η αποφυγή πληρωμών σε μετατρέψιμο νόμισμα. Εντέλει, οι συνομιλίες στάθηκαν μάλλον άκαρπες όσον αφορά το ιδιαίτερα δυσεπίλυτο πρόβλημα των αδειών εκμετάλλευσης και των τελών για τη χορήγησή τους.

Ωστόσο, η ουδέτερη Αυστρία δεν αποτελούσε για τα σοσιαλιστικά κράτη τον μοναδικό υποψήφιο προμηθευτή δυτικής τεχνολογίας. Η αντιπροσωπεία της ΛΔΓ στην Εμπορική Έκθεση της Λειψίας του 1966 θα είχε την ευκαιρία να διαπραγματευτεί την απόκτηση νέας τεχνολογίας για την ανακατασκευή τμημάτων του χυτηρίου της ΕΚΟ και με άλλες δυτικοευρωπαϊκές εταιρείες. Δύο χρόνια αργότερα η υπηρεσία εξαγωγικού εμπορίου της ΛΔΓ θα ξεκινούσε διαπραγματεύσεις με την Ιαπωνία με στόχο την απόκτηση της απαραίτητης τεχνολογίας για την παραγωγή φύλλων χάλυβα ψυχρής έλασης στο συγκρότημα παραγωγής πλατέων προϊόντων χάλυβα της Εθνικής Χαλυβουργίας (VEB).⁶⁷ Συγχρόνως, στη διακίνηση τεχνολογίας και εξοπλισμού προς τη ΛΔΓ θα συνέβαλε προοδευτικά και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ). Η ΕΚΟ είχε στενές επαφές με τη δυτικογερμανική χαλυβουργία Αουγκούστ Τίσεν του Ντούισμπουργκ. Το 1954 είχε παραχωρήσει σύμβαση έργου στη δυτικογερμανική εταιρεία στο πλαίσιο της ανατολικογερμανικής πολιτικής για τον «κοινό γερμανικό αγώνα» (Gesamtdeutsche Arbeit).⁶⁸ Στα χρόνια που ακολούθησαν, οι επαφές αυτές αποδείχτηκαν ιδιαίτερα σημαντικές.⁶⁹ Η έλαση του χάλυβα που παραγόταν στο χυτήριο της ΕΚΟ, φερ' ειπείν, γινόταν στη Δύση,

καθώς η ΕΚΟ δεν είχε ελασματοουργεία θερμής έλασης. Από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και εξής η ΛΔΓ συχνά εκμεταλλευόταν, στις εμπορικές συναλλαγές της με τη Δυτική Γερμανία —είτε ως αγοραστής είτε ως προμηθευτής— την ειδική θέση που της εξασφάλιζε η σχέση της με το γειτονικό κράτος. Η ΟΔΓ, από την άλλη, διευκόλυνε τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο γερμανικών κρατών παρέχοντας κίνητρα και άμεσα οφέλη στις δυτικογερμανικές εταιρείες που συνεργάζονταν με τη ΛΔΓ και εξαιρώντας τα προϊόντα που εξάγονταν εκεί από τον φόρο προστιθέμενης αξίας.⁷⁰

Οι ευκαιρίες που ήταν αποτέλεσμα αυτής της προνομιακής σχέσης θα επέτρεπαν στη ΛΔΓ να κατοχυρώσει ξεχωριστή θέση στο εσωτερικό της ΚΟΜΕΚΟΝ, καθώς της εξασφάλιζαν αμεσότερη πρόσβαση στη δυτική τεχνολογία και της έδιναν τη δυνατότητα να προωθεί τα προϊόντα της στις αγορές της Δύσης. Τα συγκεκριμένα οφέλη αποτέλεσαν τη βάση για τα σχετικά υψηλά ποσοστά παραγωγικότητας της ΛΔΓ και την υψηλή ποιότητα των βιομηχανικών προϊόντων της συγκριτικά με τα προϊόντα άλλων σοσιαλιστικών χωρών. Τα κράτη-μέλη της ΚΟΜΕΚΟΝ διέβλεψαν εγκαίρως τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τη ΛΔΓ ως γέφυρα με τη Δύση, έναν ρόλο που είχε κάποτε διεκδικηθεί από την Πολωνία, αλλά και να επωφεληθούν από την αυξημένη παραγωγικότητά της. Όπως θα φανέρωναν οι επίσημες λίστες του πολωνικού κράτους, στα τέλη της δεκαετίας του '60 η ΛΔΓ είχε ήδη το προβάδισμα στην οικονομική συνεργασία με την Πολωνία έναντι όχι μόνον της Τσεχοσλοβαχίας, αλλά ακόμη και της ίδιας της Σοβιετικής Ένωσης.⁷¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι επαφές ανάμεσα στη Δύση και στις χώρες του ανατολικού μπλοκ και στα οικονομικά συστήματα που αντιπροσώπευαν συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Συνεπώς, η δεκαετία του 1960, αν και σπάνια αναγνωρίζεται ως τέτοια, αποτελεί στην πραγματικότητα ορόσημο της περιβόητης «επιστροφής» των σοσιαλιστικών χωρών προς την Ευρώπη. Η «επιστροφή» αναφέρεται κυρίως στις μετά το 1989 προσπάθειες πνευματικών και πολιτικών ηγετών από τις πρώην ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, που είχαν στόχο την αποκατάσταση των χωρών αυτών στη θέση που δικαιωματικά τους ανήκε στον πυρήνα της Ευρώπης. Συνάμα σηματοδοτεί το ξεκίνημα μιας ροής ιδεών, τεχνολογίας και ατόμων με-

ταξύ Δύσης και σοσιαλιστικών χωρών που εξελίχθηκε με εντατικούς ρυθμούς.

Συμπέρασμα

Το Αϊξενχούτενσταντ, η Νόβα Χούτα και το Κούνττσιτσε υπήρξαν αρχετυπικές βιομηχανικές πόλεις. Σχεδιάστηκαν και δημιουργήθηκαν εξ ολοκλήρου ως βιομηχανικοί οικισμοί, κάτι που ισχύει και στην περίπτωση των ουγγρικών πόλεων, που εξετάζει στο άρθρο του ο Πάαλ Γκέρμουσκα. Εντούτοις, οι τοπικές διαφορές μεταξύ τους αποτελούσαν μια πραγματικότητα που δεν έπαψε να υφίσταται, όπως φανερώνει κυρίως το παράδειγμα του Αϊξενχούτενσταντ. Συγχρόνως, όμως, πρόκειται για πόλεις με αδιαμφισβήτητο ευρωπαϊκό χαρακτήρα. Οι πρώτες σοσιαλιστικές πόλεις στηρίχτηκαν σάφως στα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα αστικής ανάπτυξης παρά τη σχετικά μικρή ιστορική παράδοσή τους και τις συνειδητές επιλογές διαχωρισμού του χαρακτήρα τους από εκείνον των καπιταλιστικών πόλεων. Τέλος, μολονότι το σοσιαλιστικό πρόταγμα θα επιχειρούσε να νομιμοποιήσει τον χαρακτήρα τους συνδέοντάς τον με την εκάστοτε εθνική ιστορική παράδοση, πρόκειται για πόλεις που δεν αναπτύσσονται οργανικά μέσα από τις διαδράσεις πληθυσμού και περιβάλλοντος. Οι πόλεις αυτές διαφέρουν από άλλες ευρωπαϊκές πόλεις ως προς τα εξής:

1. Μέχρι και σήμερα εξακολουθούν να εξαρτώνται από τα βιομηχανικά συγκροτήματα γύρω από τα οποία αναπτύχθηκαν. Ειδικότερα κατά τη δεκαετία του 1950, το εργοστάσιο όριζε κάθε πτυχή του αστικού βίου. Αναλάμβανε μάλιστα να εξυπηρετήσει πολλές ανάγκες της κοινότητας, όπως τη διάθεση τροφίμων και αναψυχής. Τα ίδια τα εργοστάσια καθόριζαν εξάλλου και το μέγεθος της πόλης, εφόσον πολλοί από τους κατοίκους εργάζονταν σε αυτά. Η ανάπτυξη ή συρρίκνωση των πόλεων σημειωνόταν ανάλογη προς την ανάπτυξη ή τη συρρίκνωση της παραγωγής. Σήμερα, για παράδειγμα, που το εργατικό δυναμικό των εργοστασίων αυτών έχει μειωθεί, οι πόλεις γύρω τους και οι περιφέρειές τους ερημώνουν. Το Αϊξενχούτενσταντ, ειδικά, πλήττεται περισσότερο από το φαινόμενο, επειδή οι νέοι κυρίως επιλέγουν να εγκαταλείψουν την πό-

- λη. Οι σοσιαλιστικές πόλεις, που άλλοτε συγκέντρωναν υψηλά ποσοστά νεανικού πληθυσμού, σήμερα γερνούν.
2. Το φαινόμενο της αστυφιλίας υπήρξε πολύ εντονότερο στις σοσιαλιστικές πόλεις κατά την περίοδο της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Καθώς η παραγωγή επεκτεινόταν σε νέες βιομηχανικές μονάδες, αυξάνονταν και οι απαιτήσεις σε εργατικό δυναμικό, που αναγκαστικά αντλήθηκε από τον τομέα της γεωργίας. Χαρακτηριστικότερο μεταξύ των σοσιαλιστικών πόλεων είναι το παράδειγμα της Νόβα Χούτα. Σημαντικό ρόλο στην περίπτωση του Κούντσιτσε έπαιξε η εσωτερική μετανάστευση από τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της Σλοβακίας. Αντίθετα, όμως, το Αϊζενχούτενταντ απορρόφησε πληθυσμούς που εκδιώχθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο από πρώην γερμανικές επαρχίες της Ανατολικής Ευρώπης.
 3. Οι διαδικασίες της σοσιαλιστικής εκβιομηχάνισης και του σοσιαλιστικού οικονομικού σχεδιασμού έθεσαν τα θεμέλια για την οικοδόμηση των σοσιαλιστικών πόλεων. Ο βαθμός εξάρτησης από την ιδεολογία και η ακραία πολιτικοποίηση της διαδικασίας του εξαστισμού αποτελούν ιδιάζοντα γνωρίσματα των πόλεων αυτών. Κατά συνέπεια, οι σοσιαλιστικές πόλεις καθρεφτίζουν τις πολιτικές αλλαγές που συντελέστηκαν στην Ευρώπη σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές πόλεις. Το Αϊζενχούτενταντ, η Νόβα Χούτα και το Κούντσιτσε υπήρξαν οι πρώτες σοσιαλιστικές πόλεις της Γερμανίας, της Πολωνίας και της Τσεχοσλοβακίας αντίστοιχα.

Ακόμη και πίσω από το σιδηρούν παραπέτασμα η τεχνολογία, δυτικοευρωπαϊκή και αμερικανική, εξακολουθούσε να συμβάλλει σε βαθμό σημαντικό στην ανάπτυξη αυτών των πόλεων. Οι πρώιμες αναζητήσεις που αφορούσαν την επιλογή της κατάλληλης τοποθεσίας για τη δημιουργία τους, δεν είχαν σε καμία περίπτωση στόχο την αυτάρκεια ούτε την πλήρη αποσύνδεση από τη Δύση. Ωστόσο, η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στην Ευρώπη και η πόλωση που ήταν επακόλουθο των διαδοχικών κρίσεων της περιόδου 1947-48 επέβαλαν επανεξέταση αυτών των αρχικών επιλογών. Ακόμη και η προέλευση της σχετικής τεχνολογίας μετατοπίστηκε από τη Δύση στην Ανατολή.

Παραδόξως, όμως, οι τεχνολογικές λύσεις που εφαρμόστηκαν ακόμη και μετά από αυτή την αλλαγή κατεύθυνσης θα διατηρούσαν σε έναν βαθμό τον δυτικό χαρακτήρα τους. Μολονότι η διαδικασία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού πρόκρινε μια βιομηχανική ανάπτυξη βασισμένη σε σοσιαλιστικά πρότυπα και ιδέες, οι χώρες της Δύσης και του ανατολικού μπλοκ ανέπτυξαν σύντομα κανάλια συνεργασίας. Η κατάσταση άλλαξε δραστικά στη δεκαετία του '60, όταν οι σοσιαλιστικές πόλεις άρχισαν να εισάγουν εξοπλισμό από την ΟΔΓ, την Αυστρία, τις ΗΠΑ, ή την Ιαπωνία. Οι σχέσεις αυτές με τη Δύση που άνοιξαν τον δρόμο για την κυκλοφορία της τεχνογνωσίας δεν διαμορφώθηκαν εντελώς ανεξάρτητα από τη Σοβιετική Ένωση. Απεναντίας, η Σοβιετική Ένωση διατήρησε τον ελεγκτικό ρόλο της σε ζητήματα που αφορούσαν τους όρους των πληρωμών από την πλευρά των ανατολικών κρατών ή τα τέλη χορήγησης αδειών χρήσης.

Εξάλλου, το μονοπάτι που ακολούθησε η σοβιετική εκβιομηχάνιση κατά τη δεκαετία του 1930 ξεκινά από τις ΗΠΑ και τη Γερμανία. Η τεχνολογία που εφαρμόστηκε στο Μαγκνιτογκόρσκ, τη μεγαλύτερη βιομηχανία σιδήρου και χάλυβα στη φάση της σοβιετικής εκβιομηχάνισης στη δεκαετία του '30, ήταν αμερικανικής προέλευσης· συγκεκριμένα προερχόταν από την Ιντιάνα και το Οχάιο. Η πόλη του Μαγκνιτογκόρσκ σχεδιάστηκε από Γερμανούς και Γάλλους αρχιτέκτονες. Είκοσι χρόνια αργότερα, η τεχνολογία και τα πολεοδομικά πρότυπα που είχαν εφαρμοστεί εκεί θα διακινούνταν προς την υπόλοιπη Ανατολική Ευρώπη, ειδικότερα προς την Πολωνία και την Ουγγαρία. Όπως διαπιστώσαμε η κυκλοφορία ιδεών, τεχνολογίας και ατόμων τροποποίησε τη σχέση μεταξύ σοβιετικών τεχνολογιών, πόλεων και ιδανικών και των σοσιαλιστικών πόλεων που αναπτύχθηκαν στη σκιά τους.

Υποσημειώσεις

1. Arbeitsgruppe Stadtgeschichte, 1999· Gayko, 1999· Jajeśniak-Quast, 2001^B· Karnasiewicz, 2003· Knauer-Romani, 2000· Lebow, 2001· Lozac'h, 1999· Ludwig, 2000· Marek, 2005· May, 1999· Richter κ.ά., 1997· Skarbowski, 1971· Terlecki κ.ά., 2002· Towarzystwo Miłośników Historii, 1999.

2. Ludwig, 2000: 42.

3. Pehnt, 2005: 287.
4. Βλ. Agursky, 1987· Connor, 1984· Rigby και Fehér, 1982· Seton-Watson, 1964· Zaremba, 2001· Zwick, 1983.
5. Arvidsson και Blomqvist, 1987.
6. May, 1999: 98.
7. Ludwig, 2000: 44.
8. Βλ. Misa, παρούσα έκδοση.
9. Bodenschatz κ.ά., 2005: 47.
10. Aleksandrowicz, 1999.
11. Chwalba, 2004: 69.
12. Αρχεία της εταιρείας EKO Stahl (στο εξής UA EKO), Volkseigener Betrieb Bandstahlkombinat "Hermann Matern" [Εθνική Χαλυβουργία "Hermann Matern"] (στο εξής VEB BKE), Φάκελος αρ. A 75, Zeittafel des VEB Bandstahlkombinat Eisenhüttenstadt Stammwerk EKO [Χρονικά Εθνικής Χαλυβουργίας στο Αϊζενχούτενστατ, Κεντρικά Γραφεία EKO], 13.
13. Choma και Gil, 1999: 22, 47.
14. UA EKO, VEB BKE, φάκ. A 75: 16.
15. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 648, Περιφερειακή Επιτροπή, «10 Χρόνια Στάλινστατ», επιμ. Κέντρο Πληροφοριών Τύπου: «Στάλινστατ: η πρώτη σοσιαλιστική πόλη στη Γερμανία: πληροφοριακό υλικό την πρώτη δεκαετία λειτουργίας της Κοινοπραξίας Χυτηρίων Σιδήρου I.B. Στάλιν και την πόλη του Στάλινστατ», σελ. 129. Ομοίως και στο UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 969: 127.
16. Niethammer κ.ά., 1990· Schwartz, 1999.
17. Jajęśniak-Quast και Stokłosa, 2000· Jajęśniak-Quast, 2001^a.
18. Πόλη στον ποταμό Όντερ και μία από τις διοικητικές περιφέρειες της πρώην Ανατολικής Γερμανίας που πήραν το όνομά τους από τις πρωτεύουσές τους [ΣτΜ].
19. UA EKO, No. 4-5· Tägliche Rundschau (Ημερήσιος απολογισμός), 2 Νοεμβρίου 1950, στο EKO Stahl GmbH, 2000, 48· UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 645, 1.
20. Το ελαστρο [από το ρ. ελαύνω] είναι όρος μηχανολογικός που ορίζει μηχανήμα του οποίου η αρχή λειτουργίας στηρίζεται σ' ένα σύστημα δύο κυλίνδρων, που περιστρέφονται αντίστροφα και ανάμεσά τους περνούν ελατά προϊόντα, για να περιοριστεί η διατομή τους [ΣτΕ].
21. Salwiński, 1999: 82-4.
22. Για το Σχέδιο Μάρσαλ πρβλ. κεφ. 1, υπ. 6 [ΣτΜ].
23. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (Αρχεία νέων φακέλων στη Βαρσοβία· στο εξής AAN), Ministerstwo Przemysłu i Handlu II (Β' Υπουργείο Βιομηχανίας και Εμπορίου· στο εξής ΜΠΙΗ II), "Protokół nr 1 z posiedzenia w dniu 7 maja 1948 r. w sprawie projektowania zakładów hutniczych w Polsce, sporządzony przez Ambasadę R. P. w Moskwie" (Πρακτικά της συνάντησης της 7^{ης} Μαΐου 1948, με θέμα τον σχεδιασμό των πολωνικών εργοστασίων σιδήρου και χάλυβα, συντεταγμένα υπό της πρεσβείας της Πολωνίας στη Μόσχα), τ.φ. 8/15, 3.
24. Kaliński και Landau, 1998· Loreth, 1999: 171-2.
25. AAN, ΜΠΙΗ II, "Notatka z posiedzenia w Ministerstwie Przemysłu Metalurgicznego ZSRR w dniu 10.12.1948" (Σημείωση επί της συνάντησης στο Υπουργείο Μεταλλουργίας της ΕΣΣΔ τη 10^η Δεκεμβρίου 1948), τ.φ. 8/15, 166.
26. Salwiński, 1999: 91.
27. AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG: Κρατική Επι-

τροπή Οικονομικού Σχεδιασμού), Sekretariat Dyrektora Generalnego (Γραμματεία Γενικής Διεύθυνσης), Założenia organizacyjne, sprawozdanie 1949-1952 (Εκθέσεις επί των οργανωτικών αρχών, 1949-1952), τ.φ. 435.

28. Czubiński, 1992: 218· Tokarski, 1999: 138· Pawlitta, 1979: 100· Bogdanowski, 1996: 14· Chomętowski, 1999: 50· Delorme, 1995: 35, 69.

29. Archiwum Państwowe w Krakowie (Κρατικά Αρχεία της Κρακοβίας· στο εξής APKr), Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego Inwentarz, nr 31 (Επαρχιακή Επιτροπή Οικονομικού Σχεδιασμού, Απογραφή, Νο. 31· στο εξής WKPG), τ.φ. WKPG 32, "Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955" (Νόμος με ημ/νία 21 Ιουλίου 1950 περί του εξαετούς προγράμματος για την οικονομική ανάπτυξη και οικοδόμηση βάσει του σοσιαλισμού κατά τα έτη 1950-1955), στο Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Κώδικας Νόμων της Δημοκρατίας της Πολωνίας), Βαρσοβία, 30 Αυγούστου 1950, Νο. 37, Pos. 334, 445υπ.

30. Το εργοστάσιο του Βιτκόβιτσε, η λειτουργία του οποίου εγκαινιάστηκε το 1828, αγοράστηκε το 1844 από τον Γερμανό τραπεζίτη Σάλομον Μάγιερ βον Ρότσιλντ (Salomon Mayer von Rothschild, 1774-1855), που ίδρυσε τα Ηνωμένα Ανθρακωρυχεία του Βιτκόβιτσε και την Αυστροουγγρική Εταιρεία Υψικαμίνων. Οι αδελφοί Βίλεμ και Ντάβιντ βον Γκούτμαν (Wilhelm Ritter von Gutmann, 1825-1895, David Ritter von Gutmann, 1834-1912) υπήρξαν συνέταιροι των Ρότσιλντ από το 1873. Από τον Δεκέμβριο του 2008, το χυτήριο σιδήρου του Βιτκόβιτσε συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των μνημείων ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO [ΣτΜ].

31. "Reichswerke Hermann Göring" ήταν ο τίτλος της κρατικής εταιρείας παραγωγής χάλυβα της ναζιστικής Γερμανίας, που ίδρυσε ο αρχηγός της γερμανικής πολεμικής αεροπορίας (Luftwaffe) και στρατάρχης του Ράιχ στο πλαίσιο του τετραετούς σχεδίου για τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας και την εδραίωση της οικονομικής αυτάρκειάς της.

32. Κάνα κ.ά., 1996: 149.

33. Company Archiv Nová Hut Ostrava-Kunice (στο εξής PA NH), Edmund Grygar: "Kronika Nové Huti Klementa Gottwalda Ostrava-Kunice, I. Díl: 1952-1958" (Χρονικά του Νέου Χυτηρίου Σιδήρου και Χάλυβα Κλέμεντ Γκότβαλντ, Οστράβα-Κούντσιτσε, Α' Τόμος: 1952-1958), 15 [ΣτΜ].

34. Company Archiv Nová Hut Ostrava-Kunice, *οπ. παρ.*, 16 και εξής.

35. Apolinarski, 2005: 323.

36. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 255, 5.

37. UA EKO, Νο. 5, 128.

38. UA EKO, Νο. 5, *οπ. παρ.*, 213^α.

39. AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG· Κρατική Επιτροπή Οικονομικού Σχεδιασμού), Gabinet Zastępcy Przewodniczącego (Γραφείο Αντιπροέδρου), "Huta im. Lenina, Organizacja, Koszty i nakłady budowy" (Χυτήριο Σιδήρου και Χάλυβα Λένιν, οργάνωση, πόροι και δαπάνες κατασκευής), τ.φ. 437.

40. Zblewski, 2000: 170.

41. Zerebecki, 1955: 8.

42. Jiřík, 1993: 711.

43. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 108, Cyrulik, Alois: Stalinstadt, ein großes Eisenhüttenkombinat, μετάφραση από την εφημερίδα του πολωνικού εργοστασίου Φωνή της Νόβα Χαούτα, 4 Οκτωβρίου 1958, αρ. φ. 56, 244.

44. UA EKO, No. 5, 129.
45. Kuroń, 1989: 44· Lebow, 2002, 2005.
46. AAN, MPiH II, Departament Planowania (Υπηρεσία Σχεδιασμού), Wydział Planowania Długofalowego (Τμήμα Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού), "Tezy do 6-letniego, planu rozwoju przemysłu w latach 1950-1955" (Προτάσεις για το εξαετές σχέδιο ανάπτυξης της βιομηχανίας κατά τα έτη 1950-1955), τ.φ. 2385, 4.
47. Jajeśniak-Quast, 2002.
48. AAN, No. 12.
49. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 1598 10f.
50. Bacia, 1994: 8· Sutton, 1968, 1971· Kirstein, 1984.
51. Bodenschatz και Post, 2003: 29.
52. Scott, 1942· Schattenberg, 2002: 253· Lewin, 1985: 57 και εξής· Davies, 1997: 70· Becher, 1959: 72, 105.
53. Šarapov, 1976: 1113.
54. Kotkin, 1992, 1995· Schlögel, 1995· Kirstein, 1984.
55. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 579, απολογιστικό υπόμνημα για τη σύσκεψη με μέλη της Μόνιμης Επιτροπής για τις Βιομηχανίες Μαύρων Μετάλλων της KOMEKON, 5 Μαΐου 1961, 153f.
56. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A1057, «Αναφορά του Οργανισμού Κρατικών Επιχειρήσεων (VVB – Vereinigungen Volkseigener Betriebe) Σιδηρομεταλλευμάτων-Αργού Σιδήρου σχετικά με την Εφαρμογή του Νέου Οικονομικού Συστήματος Σχεδιασμού και Διαχείρισης και την Εισαγωγή Σύγχρονων Τεχνολογιών», 93.
57. AAN, No. 12.
58. AAN, PKPG, Gabinet Przewodniczącego (Γραφείο προέδρου), "Sytuacja gospodarcza Polski w ocenie zagranicy" (Η οικονομική κατάσταση της Πολωνίας ιδωμένη από το εξωτερικό), Raporty polityczne, notatki, sprawozdania (Πολιτικές αναφορές, σημειώσεις, υπηρεσιακές ανακοινώσεις), τ.φ. 156, 10-11.
59. Körner, 2002.
60. AAN, PKPG, όπ. παρ. 21.
61. Προβλ. Buckow, 2003.
62. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 450, Κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Γραφείο Συντονισμού και Ελέγχου του Έργου των Διοικητικών Σωμάτων, «Μάθημα 1^ο, 1953, για τους Εκπροσώπους των Συνοικιακών και Περιφερειακών Συμβουλίων: Συμπεράσματα του 19^{ου} Συνεδρίου του ΚΚΣΕ για το Έργο των Κρατικών Σωμάτων στη ΛΔΓ, 162/2».
63. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 771, επιστολή συντεταγμένη κατά τη γενική συνέλευση των εκπροσώπων των εργατών στην Κοινοπραξία Χυτηρίων Σιδήρου Ανατολής, 24 Νοεμβρίου 1961, 124 και 129.
64. Συνέντευξη με τον Μάικλ Σεντσίμιρ (Michael Sendzimir), Κρακοβία, Ιανουάριος 2000. Προβλ. Jajeśniak-Quast και Lenczowska, 2000.
65. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 498, «Τεχνικά συμπεράσματα από την επίσκεψη στις εγκαταστάσεις της Vereinigte Österreichische Eisen- und Stahlwerken (Αυστριακής Βιομηχανίας Σιδήρου και Χάλυβα) στο Λιντς», 158.
66. UA EKO, VEB BKE, όπ. παρ., 160.
67. UA EKO, φάκελος αρ. A 1044, 49f.
68. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. A 73, 7.

69. Τον Νοέμβριο του 1951, το Πολιτικό Γραφείο του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ενότητας της Γερμανίας [SED] δημιούργησε το Γραφείο για τον Κοινό Γερμανικό Αγώνα [Büro für gesamtdeutsche Arbeit] που στόχο είχε μεταξύ άλλων την κινητοποίηση των μαζών στη Δυτική Γερμανία υπέρ του σοσιαλισμού. Την πολιτική αυτή επιχείρησε να προωθήσει μέσω μιας εκστρατείας προπαγάνδας που στηρίχτηκε «σε ραδιοφωνικές εκπομπές, φυλλάδια και επιστολές γραμμένες από απλούς Ανατολικογερμανούς πολίτες [υπό την καθοδήγηση του κόμματος]». Βλ. Spilker, Dirk. 2006. *The East German Leadership and the Division of Germany. Patriotism and Propaganda 1945-53*, Oxford University Press, σ. 220-1 [ΣτΜ].

70. UA EKO, VEB BKE, φάκελος αρ. Α 319, «Πληροφορίες για την Τιμολογιακή Πολιτική Έναντι της Δυτικής Γερμανίας και του Ανεξάρτητου Πολιτικού Σώματος του Δυτικού Βερολίνου, 28 Νοεμβρίου 1968», 111, 111/2.

71. UA EKO, VEB BKE, όπ. παρ., 123.